

چاره زوور له پروانگه ی سځ بابه ق میژووی را

هاشم کاکه ی

لهم لیکولینه و په دا هولوئې نوم داوه، چهند بابه تیک روون بکه موه لهو بابه ته میژووی یانه ی که په یوه نندی یان به روژگاری شاره زوور هه یه. باسه که بریتی یه له پوخته یه کی میژووی (شاره زوور - نیم نه ز را) ی ولایه نی سره ه ل دانی فلسفه ی سؤفی گری و ناودارانی هم ناوچه یه، هه روه ها شی کردنه وه ی په یوه نندی شاره زوور له پروانگه ی نوسراوه کانی هندی نووسه رو میژووناسی کوردو درختستی په یوه نندی نوسراوه کانیان به هوزی کوردی (کاکه ی) یه موه، دیاری کردنی بیرو راو بوچونه کانیان لهم باره یه وه. شایانی باسیسه هم لیکولینه وه یه له سالی (۱۹۸۶) هاتووته نووسین و تا نیستا بلاو نه کراوه ته وه.

ا - شاره زوور:

هنگه ر ناوریك له میژووی روژگاری دیرینی هم ناوچه یه ی شاره زوور، به گویره ی هم نوسراوانه ی که به درنژایی میژووی پیمان گه یشتووه بده ی، بومان دهره که وی شاره زوور ناوی پایتختی ناوچه یه کی فراوانی کوردستان بووه، له زوربه ی سرده می جوزا و جوزه کانی میژوودا ناوی براوه. وا به پیی توانا دست بو بری سرچاوه درنژ ده که ی که باسی میژووی (شاره زوور) مان بو ده گپنه وه. . پاشان راو بوچونه کانی خومان و بریکیان دست نشان ده که ی. . به وه ی که شونیه واری دیرینی (خورمال - گول عومر) بریتی بسوه لهو شاره ی له میژوودا پیی و تراوه (نیم نه ز را) ی، واته (شاره زوور). ناشکرایه له نه نجای پیك هاتی جوزها (دهرته نگه) و (دهره ندی) وهك (دهره ندی بازیان) و (دهره ندی باسره) و (دهره ندی سه گرمه) و (دهره ندی خان) و دهرته نگه (چرچه قه لا) و (په یکولی)، له

زنجیره چیاکانی زاگروس دا، هه ر له بهر به یانی میژووه وه، گه لی (لؤلوی) په کان له «سلیمانی - زاموا Zamua واته ولاتی لؤلوی په کان»^(۱) بوون و لهم دهره بندو دهرته نگانه دا ده ژیان و قه لاو شووره ی پته یان دروست ده کړو هندی جاریش ریگه یان له کاروانی (نه که دی) و (ناشوری) ده گرت و په لاماریان ده دان.^(۲) میژووی (شاره زوور) یش هه ر هم ناوچه یه ی گه لانی لؤلوی و گوتی په کان ده گرتنه وه ده گرتنه وه بو سرده می ناشوری په کان و ناوه ندی (زاموا) ی ولاتی لؤلوی و له روژگاری ده سالاتی (ناشور ناسریالی دووم - سده ی ده یه می پ ز دا، گه لی لؤلوی په کانی تیدا ژیاوه.^(۳) له کاتی هیرشه که ی (نارام سینی نه که دی / ۲۲۶۰ - ۲۲۲۳ پ ز) بو سر ولاتی لؤلوی، لؤلوی په کان په نایان برده بهر چیاکانی (قه رده داخ)، بو ناو شووه و قه لاکانی (په یکولی) و (چرچه قه لا) و له وانه شه لؤلوی په کان کاتی له پیش سویای (نارام سین) کشانه وه روویان کردیتنه ناو (قوی)، بو یه نارام سینی فرمان ده داته سویاکه ی به خستنه خواره وه ی به دیل گیراوه کانی لؤلوی په کان له سه روی (قوی) په وه، وه کو له په یکه ره ناشراره که ی (دهره ندی گاورد) دا ده بیتریت.^(۴)

به هزی نهو کنه و پشکنیانه ی له ته پوئکه کانی ناوچه ی شاره زووردا کراون، بو شونیه وارناسان دهره که وتووه، که (شوی شاره زوور) له سرده میکی زور کونه وه ناوه دان کراوه ته وه و مروقی تیدا ژیاوه، پاشماوه ی شونیه واری نیشته جی بوونی مروقی نهو سرده مانه ی لی دوزراوه ته وه که ده گرتنه وه بو سرده مه کانی پیش میژوو، له گه ل سرده مه میژووی په کانی (نه که دی، ناشوری، ساسانی، ده سالاتی موسلمانانی عره ب)، واش دهره که وتووه هه موو کاتی هم شویوه شاره زوور شونیکه ی په سندی نیشته جی بسون بووه، به هوی

یت و فەری زەوی و سەرچاوەی ئاوی بەرھەمی ھەمەجۆری...^(۱)
 وشەیی شارەزوور لە سەرچاوەکانی (سریان) دا لە نیوان سالانی
 ۵۴۰ - ۶۰۵ ز)، بە شیوەی (سیرزفر - سيارزور) ھاتوو، کە
 سیریەکانی ئەم دەمەش بەم جۆریان وەرگیراوتەو (شەر زفر)^(۲)
 ھە کرئەمی (ئەردە شیری پاپکان) یش، بە شیوەی (سیاھ لژفل)، یان
 سیزور) ھاتوو. (جگە لەمانەش (ھیراکلیوس) یش بە شیوەی
 سیزور، یان (سیار سوزون) ی نوییەتەو...^(۳) (دکتۆر جمال
 یبە) دەلی: ئەم ھەموو ناوێی نەنەش لە راستی دا واتای (بەزی تری
 سی - چر) - دەگەنیت، ئەمەش بە ھۆی ئەو گۆرانکارییە بەسەر
 ھێنە یەکمە ناوەکەدا ھاتوو، واتا (سپتا - Spita) ی (میدی) کە
 ھێنە (سپ) دیت، کە پاشان گۆراوە بو (سپتا - Seta) و پاشان بو
 سب (Set) و لە دوایی دا بو (سپ) کە چووئە سەر ناو لێناکە
 سیزور)^(۴)

لە ئام ماموستا (توفیق وەھبی) دەلی: «شارەزوور ناویکی
 جکراوەیە لەسەر شیوەی (گەردەبۆر) واتای نزمەشار، ھەرئەمی نزم
 نیت و ئەم ناوێی نەنەش بە تەواوی لەگەڵ شیوەی تۆبۆگرافی (شیوی
 سیزور) دا دەگونجیت...»^(۵)
 ئەتوانین بڵێن ئەو شارو ولاتەیی بە (شارەزوور) ناسراو بوو، لە
 میژوودا، ئەم حکومەتانی وەکو (شاشوری) و (میدی) و (پشادی) و
 (ئەخمینی) و پاشان (ئەسکەندەر - لە سەدەیی چوارەمی پ ز) و ئەوجا
 حکومەتی (پرتی - ئەشکانی) یەکانی ئێرانی لە سەدەیی دووھەمی پ ز و
 پاشان حکومەتی (ساسانی) و تا ھاتی دەسلاتی موسلمانانی عەرەب
 نە (۶۴۳ / ک / ۶۴۳ ز) و،^(۶) تاکو کۆتایی خەلافەتی عەباسی یەکان و
 کەوتی شاری (بەغداد) و ھەتا کۆتایی حکومەتی عوسمانی یەکان،
 ھەر جارەیی یەکی لەم حکومەتانە جەھزی شارەزووریان دەکەوتە
 دەست و ئەگەر چی کوردەکان خوشیان فەرمانبەرەوایی شارەزوور بوونە
 نە نیوان ماوەی فەرمانبەرەوایی ئەو حکومەتانەدا.
 (شارەزوور) و رووداوەکانی:

لە میژو شارەزوور ئاوەدان کراوەتەو بە شونینکی گەنگ ناسراوە،
 لەبەرئەوێی خاوەن دەشت و زەوی یەکی پان و بەرینی رەنگ سور
 بەپیت و فەر بوو، پێ چەم و روویارو کانی و تەپۆلکەو شاخ و دەربەندو
 دەرتەنگ و ئاتەشگەدەو، مزگەوت و تەکیو خانەقاو زاناو دانای زیرەک و
 رینگا رووناک کەرەو، قەلاو لادی دگێرو ئاوەوای سازگارو پەر
 بەرو بووم و ھەرزانی بوو... ناوچەکە بە درێژایی میژووی گەلی
 شین و زاری تالان و کوشتنی و کاول بوونی بە خۆیەو بینیو، ھەموو
 جۆرە داگیرکەریک چاوی لی بێر بوو بوخۆزیانندی بە دارایی و

داھاتی ئەم ولاتە دێرینە، داگیرکەری عەغولی و عوسمانی و پاشایانی
 ئێرانی لە ھەموو داگیرکەرو تالانکەریک پشەر
 زیانیان پێگەیانداو ھەمیشە ھەولی ئەوەیان داو ناوچەکە بکەنە
 جیگەو شانوی شەر و شوپیان و بتوانن دەستی بە سەردا بگرن، بەلام
 خەلکی ناوچەکەو سەرۆکەکانیان ملیان بو بیگانەو داگیرکەران
 دانەنواندوو، ھەموو کاتی و ستووینانە سەر بەرز بن چەشتی سەر
 بەرزێ چیا پێرۆزەکانی (شەعران - ھەورامان) و (شندروی) و (بالام) و
 (پیرە مەگروون) و (دالەھن). ئەگەر لایەک لە شیوو دۆل و ئەشکەوت و
 تەپۆلکەو تەلای ناوچەو شونینەکانی وەک (قەلای نارین - خورمان) و
 (یاسین تەپە) و (بەکراوا) بدرئەو و پشکیندەرت و لاپەرە کۆنەکانی
 ھەلبدرئەو، لەوانەیی ھەر پارچە گۆزەو کۆبەلەئیک و بەردیکی
 پێرۆزی... بێرەو و بەسەرھاتی رۆژگارو سەردەئیک ناوچەکە
 بەخۆیەو ھەلگرتی و یادگاری یەکی لەسەر تۆمار کرا بیت!

لە سالی (۶۲۷ ز)، (شارەزوور) تووشی بەلاو ویرانکاری یەکی
 خراب دیت، بەھۆی ئەو جەنگی کە لە نیوانی سوپای (ھەرقل) و
 (خوسرەوی پەرویز) رووی دا، لە نزیکێ شاری (نەینەو) دێرین.
 لەبەر ئەوێ (ھەرقل) مینەیی (خوسرەوی) دەکرد نە ییگی
 (شارەزوور) ھو، بۆیە مانگی شوباتی سالی (۶۲۸ ز) لە شارەزوور
 بەسەربردو بەربوو تالان و ویرانکاری و سووتاندنی و تا سالی (۶۱۸ /
 ۶۳۹ ز) شارەزوور لەژێر دەسلاتی (رۆمەکان) دا دەبیت.^(۷)
 لە سالی (۶۲۱ / ک / ۶۴۲ ز) لە گەردەمی خەلیفە (عمر) دا، (عزیز بێ
 قیس) کە بە سەر شاری (حەلوان) دا رادەگەشت، ئێرەرایە سەر
 (شارەزوور) لەبەر ئەوێ (شارەزووری یەکان) باج و خراجیان بە
 دەولەتی ئیسلام نەدا،^(۸) ئەو کارەیی بۆ ئەنجام نەدا... بۆیە (عتبە
 بێ فرقد) یان، بە سوپایەکی گورە ناردە سەر (شارەزوور) و لە پاش
 کۆزانی خەلکیکی زۆر لە ھەردوو لای مردنی پیاوانی موسلمان بە
 ھۆی دوپشک پیوەدانیانەو - دوپشکی بەناوبانگی عەرەبی شارەزوور
 - توانی یان داگیر بکەن و لەم میژووەو شارەزوور چووئە ژێر
 دەسلاتی موسلمانانی عەرەب و خۆی و دینھاتەکانی سەر بە (موسل)
 بوونە، تا لە کۆتایی خەلافەتی (ھارون الرشید) دا، لئی جودا
 کراوەتەو.^(۹) لە سالەکانی (۳۸ / ۶۵۸) بەم لایە، کۆمەلێک لە
 یانخی بووان (الخوارج). دژی ئیمامی عەلی (خ. ر)، لە بزوتنەو
 بەریاکردن و جەنگ دا بوون، ھەندی جار کە دەشکان، گرو گرو لەم
 یانخی بووانە پەنایان دەھینایە بەر ناوچە سەخت و شاخوای یەکانی
 کوردستان، بە تاییەتی شاری (شارەزوور). دەبینین ھەر لەم سالەدا
 (۳۸ ک)، (أبو مریم السعدي التيمي) ناویک و گروئیک لە یارانی پەنا
 دەبەنە (شارەزوور) و،^(۱۰) لە سالی (۴۱ / ک / ۶۶۱ - ۶۶۲ ز) دا، (فروە

بن نوفل الأشجعي) له گه‌ل پینج صمد سواردا، که ده‌ستیان له کوشتار کردنی نیامی عملی و یارانی هه‌ل گرتیبوون، پرویان کردوه‌ته (شاره‌زوور) و،^(۱۱۱) هه‌ر له‌م ساله‌ش دا، وا رینک ده‌که‌وی که (فروه بن نوفل الأشجعی)، له (مغیره بن شعبه) هه‌ل گه‌ریته‌وهو به ده‌ستی (شبت بن ربیع) یاخود (معل بن قیس) ناوینک، له (شاره‌زوور) دا له نیو بیریت.^(۱۱۲)

له سالی (۷۶۶/ک / ۶۹۳ز) له سه‌رده‌می (الحجاج بن یوسف الثقفی) دا، سه‌روکی یاخی‌بووان (شیب الخارجی)، بزوتنه‌وهی دژی خه‌جاج ده‌ست پین کردو خه‌جاجیش سوپایه‌کی به فه‌رمانده‌ی (عبدالرحمن بن محمد بن الأشعث) بو سه‌رکوت کردنی نارو سوپاکه به شوینی‌یه‌وه بوو، ته‌میش خوئی گه‌یانه‌ه شاره‌کانی (دقوقاه - تاوغ) و (شاره‌زوور).^(۱۱۳)

له سالی (۱۲۷/ک / ۷۴۰ز) له پاش مردنی (سعید بن بهدل الشیبانی) که ده‌ستی کرده بزوتنه‌وه له سه‌رده‌می (یزید بن الولید بن عبدالملک) ته‌مه‌وهی دوو‌صده که‌سی خه‌لکی (جزیره) و (ضحاك بن قیس الشیبانی) له‌گه‌ل دابو، له‌پاش مردنی (سعید بهدل) ته‌وه خه‌لکه (ضحاك الشیبانی) یان، هه‌ل بژارد به‌دهم راستی‌یان و پرویان کرده (موسل) و پاشان (شاره‌زوور) و خه‌لکیکی زوریان دواکه‌وت و خویمان له چوار هه‌زار که‌س ده‌دا. ته‌وجا هه‌لیان کوتایه سه‌ر (یزید بن الولید) و کاربه‌ده‌ستی (عیراق) و شریانیان کرد...^(۱۱۴)

له سالی (۱۲۹/ک / ۷۴۶ - ۷۴۷ز) له سه‌رده‌می (مروان بن محمد بن مروان) ی دوا خه‌لیفه‌ی بنه‌ماله‌ی (ته‌مه‌وهی)، گروینک له یاخی‌بووان به سه‌روکایه‌تی (شیبان بن عبدالعزیز الیشکری) په‌یدابوون و. (مروان) پتر له نو مانگ له گه‌لیان دا جه‌نگی. ته‌مانه هه‌ر جاره‌ی که ده‌شکان پرویان ده‌کرده شارو شوینیک، له جه‌نگیک دا که خویمان له‌پیش سوپای مروان پین رانگیری، له ناچاری و له برسوا له‌به‌ر گرانی، په‌نا ده‌به‌نه به‌ر (شاره‌زوور) به‌هوی هه‌رزانی شت و مه‌کی و زوری به‌روبوومی.^(۱۱۵)

له سالی (۱۳۱/ک / ۷۴۹ز)، (قحطبة بن شیب) ی سه‌ر به (عباسی) یه‌کان، له (ابو المسلم الخراسانی) یه‌وه، فرمانی پین ده‌کری سی هه‌زار سوار بخاته ژیر فه‌رمانده‌ی (أبا عون بن علی) یه‌وهو په‌وانه‌ی سه‌ر (شاره‌زوور) ی بکات که ته‌وه کاته (عثمان بن سفیان) ی سه‌ر له‌شکری (عبدالله بن مروان بن محمد) تی دا بوو (أبا‌عون) و (مالک بن طریف الخراسانی) که یه‌کی بوو له سه‌رکرده‌ی سوپاکانی دین و له نزیکي (شاره‌زوور) به دوو فرسه‌نگ هه‌وار ده‌گرن و له پاش شه‌وو رۆژینک حه‌سه‌نه‌وه، ته‌مجا هه‌رش ده‌به‌نه سه‌ر (عثمان سفیان) و له بیستی مانگی (ذی الحجة) سالی (۱۳۱ک) سه‌رده‌که‌ون و عثمان

ده‌کوژن. ته‌م ده‌نگوباسی سه‌رکه‌وتنه‌ی (أبا‌عون) کاتیک ده‌گاته (مروان بن محمد) ی ته‌مه‌وهی، ته‌وکاته ته‌م له شاری (حه‌ران) دا ده‌پن و خه‌لکی سه‌ربازی شارانی (شام و جزیره و موسل) ی له گه‌ل دا ده‌پن و (حه‌ران) به جی ده‌هیل و ده‌ست ده‌کاته سه‌نگه‌رو که‌نده‌ک لیدان هه‌تا خوئی ده‌گه‌نینه (زنی گه‌وره). (أبا‌عون) یش پاشاوه‌ی مانگی (ذی الحجة و محرم) ی سالی (۱۳۲ک) له (شاره‌زوور) دا به‌سه‌ر ده‌بات،^(۱۱۶) له رووداوه‌کانی سالی (۱۳۷ک / ۷۵۵ز) له‌پاش ته‌وهی عباسی یه‌کان توانی‌یان به هوی (أبو المسلم الخراسانی) به‌سه‌ر مه‌روانی یه‌کان دا زال بین و بینه سه‌ر ته‌خت و (شاره‌زوور) یان ده‌ست که‌وی، له‌م ساله‌دا له دوا ی جه‌ند رو‌داوینک له نیوانی (أبو المسلم) و (عباسی یه‌کان)، (أبو جعفر المنصور) ی خه‌لیفه هه‌ستا به کوشتنی ته‌بو مسلم له به‌غداو، نوسراوینکی به ده‌می (أبو المسلم) نوسی و به موری ته‌وه موری کردو ناروی بو (أبو نصر مالک بن المیثم) و له نوسراوه‌که‌دا فرمانی پین ده‌کات خوئی کوکاته‌وهو هه‌رچیسی له‌مال لا داناهه‌ه بیهنی و بیت بو به‌غدا. که نوسراوه‌که ده‌گاته ده‌ستی (أبو نصر)، به موره‌که‌ی ده‌زانی که (أبو مسلم) ته‌مه‌ی نه‌نوسپوه، له‌به‌رخ‌سپوه ده‌تی: ته‌مه‌شتان کرد! ته‌وجا به‌رهو (هه‌مه‌دان) تی ده‌قورینتی که ته‌ویست بچی بو (خو‌راسان). له‌م لاشه‌وه (ابو جعفر) نووسراوینکی دی به ده‌می خزیه‌وه هه‌ر بو ته‌م (أبو نصر)، ده‌نیری و به‌لینی ده‌داتی که بیکاته‌ه‌وانی (شاره‌زوور) - بو ته‌وهی هه‌ل نه‌یبت - له‌هه‌مان کات دا نامه‌یه‌یکش بو (زهیر بن الترکی) کاربه‌ده‌ستی (هه‌مه‌دان) ده‌نیری و تی دا راده‌گه‌نیتی و ده‌تی: ته‌گه‌ر (ابو نصر) به‌م ده‌ور به‌ره‌دا ته‌په‌ری، بیگه‌وه به‌ندی بکه. وا رینکه‌وت گرتی و به‌ندی کرد، به‌لام له‌م کاته‌دا نوسراوه‌که‌ی (أبو جعفر) ده‌گات و به‌لین نامه‌ی کردنه‌ه‌وانی (شاره‌زوور) ی پین راده‌گه‌نیتن. له‌به‌ره‌سه (زهیر الترکی) به‌ره‌لای ده‌کات ته‌گه‌رچی خویشی ده‌ویست. که‌چی دوا ی رۆژینک به‌ه‌تازاد کردنی هه‌وانی شاره‌زوور، نامه‌ینک له (أبو جعفر) ده‌گاته (زهیر) و تی دا ده‌تی: ته‌پن (أبو نصر) بکوژی، ته‌ویش له وه‌لام دا ده‌تی من نازادم کرد له‌به‌ره‌وه‌ی کردوتانه به‌ه‌وانی (شاره‌زوور)... له‌پاش ماوه‌ینک (أبو جعفر) لیمی خوش ده‌پن و له‌سه‌ر (موسل) داده‌مه‌زنی،^(۱۱۷)

له سالی (۱۸۴ک / ۸۰۰ز) له زه‌مانی خه‌لیفه (هارون الرشید) ی عباسی دا، دیسان (شاره‌زوور) ده‌بینه جه‌نگای گرونیانی یاخی‌بوون (الخوارج) و له‌م ساله‌دا (أبو عمرو الشاری) په‌نای پین ده‌بات و (زهیر القصاب) ده‌نیزنه سه‌ری و له (شاره‌زوور) دا ده‌پکوژی.^(۱۱۸) له رووداوه‌کانی سالی (۲۶۷ک / ۸۸۰ - ۸۸۱ز) ی یاخی‌بووان، له شاری (موسل) ناکوکی ده‌که‌وته نیوانی (هارون الخارجی) و (محمد

- خرزادى خارچى، له پاش كوشتارىكى توند (هارون) هەلدى و له نەجە (دەپەرتەو بەرەو بەنەمالەى عەرەبى (بنى تغلب) و ئەوانىش نىبە دەنگىو، (ابن خرزاد) یش دەكشیتەو. پاشان ھارون دەگەرتەو - (حدیثە - شارىكى نرىك بە موسل) و خەلکىكى زورى لى كۆدەپتەو. دواى ماوەنىك نامە بو يارانى خرزاد دەنبرى چونكە نەزىلى يارانى خرزاد، له (خرزاد) بىزار بوونە بە ھۆى ناخوشى گوزەرانىان له (شارەزور) - ئەو شارەى دوژمنى خرزاد بوون له كوردو نەونى دىو. . دەیان ھىننە رىزى خۆبەو تەنبا ھۆى (الشمرديە) ھى ناچن كە دانىشتەوى شارەزور بوون و لەگەل (خرزاد) نەینتەو. ئەو لاشەو (ھارون) ھەل دەستى له شارى موسل دا بارى زىنى خۆى و يارانى چاك دەكات (ئەمەش ھۆنىك بوو كە يارانى خرزاد پەنايان بى بردو،) كەچى (ابن خرزاد) له قىنى ئەم كارەى (ھارون) و يارانى ھەستا كەوتە گيانى كوردە (جەلالى) بەكان و ئەوانى نى له ناوچەى (شارەزور) و له ئەنجامىش دا خۆى كوژراو (ھارون) بوو سەروكى ياخى بووان^(۳۳)

ئە سالى (۲۹۰ك / ۹۰۳ز)، لە مانگى (جەمادى الاول)ى ئەم سەلەدا، سويا سالار (أبو سعيد الخوارزمي) كە پەناى ھىنابوو لای حەنەفەى عەباسى (المكتفي بالله) ھەل دى و رىگای (موسل) دەگرتە ھەو نامەنىك بو (عبدالله - ناسراو بە (غلام نون) دەنبرىت كە بەسەر (تكریت) و ناوچەكانى دەوروو بەرى دا رادەگەشت. داواى لى دەكات كە لە (خەلىفە المكتفي) پىكەو ياخى بىن، بەلام (عبدالله) رازى بى و لەگەل كۆدەپتەو بو ئەو بەم كارە ھەل نەستى، كەچى (أبو سعيد) لە خشتەى دەبات و دەيكوزى و روو (شارەزور) دەبىت و نەوى دا لەگەل (ابن الربيع الكردي) دا پىك دىن بەو بەمەى لە خەلىفە ياخى بىن^(۳۴)

ئە سالى (۳۰۷ك / ۹۱۹ز)، خەلىفە (المقتدر بالله)ى عەباسى، ھەرىمى (ديار ريبعة) دەداتە (ابراهيم ابن حمدان) و (شارەزور) یش دەدا بە بنەمالەى (بنى بن نفيس)، بەلام خەلکەكەى شارەزور خۆشيان لى ناو و رازى نابن. خەلىفە (المقتدر) ناچار دەبى سوپاينىك بىنى و (شارەزور) گەمارو بدات و لە ئەنجامىش دا بوى داگىرناكرى و كوشتارەكە بە (موسل) دەسپىرى و خۆى دەگەرتەو. . . .^(۳۵)

ئە سالى (۳۱۴ك / ۹۲۶ز)، لە سەردەمى (المقتدر بالله)ى عەباسى دا، جەنگىك لە نىوانى (عبدالله بن حمدان) و (كوردو عەرەب)ەكان، روو دەدات بە ھۆى ئەو ھىزەنەى كە كوردو عەرەبەكان دەیان كوردە سەر ناوچەكانى (موسل) و رىگای (خراسان - خرىسان) و ئەمىش لە (بەغدا)و بەسەر ئەم شوئەنەدا رادەگەشت و (ناصر الدوله)ى كوريشى لە (موسل)و، جا (عبدالله) فرمان بە كورەكەى

دەكات بو لەشكر پىكەو نەان و شوپوونەو بەرەو (تكریت). ئەمىش بەم كارە ھەل دەستى و دەچىتە^(۳۶)
(تكریت) و چاوى بە باوكى دەكەوى و پاشان عەرەبەكان كۆ دەكاتەو بەرپرسيارىان دەكات بەرامبەر بەو كارانەى كوردوونيان، لەپاش شىو سزادانىكى ئەو خەلکە بە كوشتن و برىن، بەرەو (شارەزور) مل دەنى و بەردەپتە گيانى (جەلالى) بە كوردەكان و لە گەلەيان دا دەجەنگى. . . .^(۳۷)

ئە سالى (۳۴۳ك / ۹۵۴ز)، لە مانگى (رجب)ى ئەم سەلەدا، (معزالدوله سبكتكين) سوپاينىك دەنبرىتە سەر (شارەزور) بە (منجنيق)ەكانەو - (ئالەتىكى بەردھاوژ بوون لە چەشنى توپ ھاوژى ئىستا) بو داگىر كوردنى و تاكو مانگى (محرم)ى سالى (۳۴۴ك) خەرىكى بوون. كەچى نەيان توانى داگىرى بكنە و بە ھەناسە ساردى گەرانەو بەغدا^(۳۸)

ئە سالى (۳۴۸ك / ۹۹۵ز)، بەم لاو، (شارەزور) دىتە باوھى مېرنشە كوردەكان و يەك لەدواى يەك دەگىرنە باوھىيان كە بەكەمیان بنەمالەى (حەسەنەوى)كانە، كە پاش كزبوونى دەسەلاتى عەباسى بەكان، ئەم مېرنشە كوردى بە سەروكايەتى (حەسەنەوى كورى حوسىن)ى بەرزىكانى پەيدا بوو، ناوچەى مېرنشەى بەكەى برىتى بوو لە شارى (دینەوەر). ئەم مېرە زىرەكە توانى لە سەردەمى (رکن الدولة البويهى) دا، قەلەم رەوى زەوى مېرنشەكەى فراوان بكات بە خستەسەرى شارەكانى (شارەزور) و (ھەمەدان) و (نەھاوئەند)،^(۳۹) لەبەر ئەمە (بويهى) بەكان ترسیان لى پەيدا كورد (معزالدوله)ى بوھى، ھەستا بە ناردنى سوپاينىك بو سەر (شارەزور) بە فەرماندەى سەرلەشكر (ىنال گوش)،^(۴۰) بەلام (حەسەنەوى) توانى ئەم سوپاىە تىك بشكىنیت و واى لى دى پەيانى ناشتى لەگەل دا بىستەن،^(۴۱) لە دواى ئەمەش ئەم ھەر خەرىكى فراوان كوردەو مېرنشەكەى بوو تا لە سالى (۳۶۹ك) كۆچى دواى ئەكات و پاش خۆى (بەدر - ناصرالدوله)ى كورى دەبىتە جى نشىنى، بەدر چەند كورپىكى بوو بەلام نوى دووانى پىيان گەبشتوو كە (ھلال و أبى عيسى) ن. يەكىك لەمانەى زياتر روژى خۆى گىراپىت لەم ئىبارەتە، ئەویش (ھلال)ى كورپى بوو، كە لە سەردەمى بەدرى باوكى دا بەرەنگارى حاكمى شارەزور (ابن الماضي) دەبىت و گەماروئى شارەزور دەدات و پاشان دەست بەسەر داراى ناوچەكە دەگرت و (ابن الماضي) یش دەكوژىت.^(۴۲) ديارە ئەمەش دەبىتە ھۆى ھەل گىرساندنى شەرىك لە نىوانى باوك و كوردو لە ئەنجامىش دا (ھلال) سەردەكەوى و (بەدر) یش بە دىل دىتە گرتن. بەلام (بەدر) بە سازاندنى پىلاننىك توانى كۆمەنىك لە يارانى (أبا الفتح بن عتاز -

دامه‌زینهری شیرازی عه‌نازی کوردی و سه‌روکی هوزی شازنجانی) و (ب عیسی شاذلی بن محمد) رووبه‌رووی (هلال)، بکات و هه‌روهه خوشی هانا به‌رینه بهر (بهاء الدوله البویه) و ئەمانیش سوپایه‌کی ده‌دهنی نه ژیر فرمهندهی (فخرالمذک ابی غالب - به‌کیک بووه له وه‌زیره‌کانی بهاء الدوله)، له‌پاش شه‌ریکی سه‌خت سوپای (فخرالمذک) و (به‌در) سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست ده‌هین و (شاه‌زور) ده‌که‌ویته‌وه چنگی (به‌در).^(۳۳) که‌چی (به‌در) هه‌ل ده‌ستی شاه‌زور ده‌ده‌ته ده‌ستی (عمید اجیوش) - ابو علی بن ابو جعفری، وزیر (بهاء الدوله)، ئەمانیش نیر خویان حوکی (شاه‌زور) ده‌که‌ن و حوکی بو دابین ده‌که‌ن. کاتی (سلطان الدوله) له (عیراق) دا دینه سه‌ر

(شاه‌زور) له‌ژیر ده‌سه‌لانی (عمید اجیوش) ده‌رده‌چی و پاشان دینه‌وه بو باوه‌شی (طاهر بن هلال)

له‌سانی (۳۶۹ک / ۹۷۹ - ۹۸۰ز) دا، جه‌نگیک له‌ نیوانی (بني شیبان - گرویه‌ک بوون له‌ یاخی‌بووان (الخوارج) و سوپای (عضد الدوله) ی بویه‌یی. له‌ منگی (رجب) ی ئەه سه‌له‌دا ده‌ست بێ ده‌کات. (عضد الدوله) سوپایک ره‌وانه‌ی سه‌ر (بني شیبان) ده‌کات که‌ له‌ (شاه‌زور) دا موایان گرتوو. نه‌به‌رته‌وه‌ی هیرشیان ده‌کرده سه‌ر ولاته‌که‌ی و په‌یه‌نیشیان له‌گه‌ل کورده‌کانی شاه‌زوردا به‌سه‌توو، زور له‌ (شاه‌ه‌کان) یش، بیزاریبوون له‌ به‌شوین که‌وتیان و (شاه‌زور) یشیان بو داگیر نه‌ده‌کرا، له‌به‌رته‌مه (عضد الدوله) فرمانی به‌ سوپاکه‌ی کرد بچه‌ شاه‌زوره‌وه بو برینی ده‌ستی نه‌ماعی (بني شیبان) و خو‌قاسیم نه‌کر دنیان له‌ (شاه‌زور) دا، له‌ ئەه‌جامیش دا سوپاکه سه‌رکه‌وتن به ده‌ست دینی.

له‌سانی (۴۳۴ک / ۱۰۴۳ز) دا، (أبو الشوك - کوری محمده‌ی عه‌نازی شازنجانی کورد)، روو له‌ (شاه‌زور) ده‌نی و نابلو‌قه‌ی ده‌داو ده‌ست ده‌کاته تالان و سووتاندنی گونده‌کانی و تیکدانی، پاشان (قه‌لای نیرانش) گه‌مارو ده‌دات و (أبو القاسم بن عیاض) پیشی ئی ده‌گرتی و به‌لینی ده‌داتی که‌ (أبو الفتح) ی کوری له‌ (مه‌له‌ل - أبو ماجدی کوری محمده‌ی عه‌نازی) برای، رزگار بکات و نیوانیشیان چاک کاته‌وه، (مه‌له‌ل) یش کاتی بیستی که‌وا (أبو الشوك) ی برای نیازی هاتنه شاه‌زور ی هه‌بوو، شاه‌زور به‌جی ده‌هینی و روو ده‌کاته (سند) و شاه‌ه‌کانی دی سه‌ر به‌ (أبو الشوك) و ده‌ست ده‌کاته تالان کردن و سووتاندنی و، ژیرده‌سه‌ت کانی له‌ هه‌ردوو لا سه‌رگه‌ردان ده‌بن. پاشان (أبو الشوك) نامه‌یک بو (أبو القاسم عیاض) ده‌نیری و تی دا به‌ یادی ده‌خاته‌وه که‌وا کاتی خوی به‌لینی دابوو کوره‌که‌ی بو رزگار بکات به‌و مه‌رجانه‌ی له‌سه‌ری پیک هاتبوون. ئەمیش وه‌لامی ده‌داته‌وه که‌وا

(مه‌له‌ل) پیک نیه‌ت و، بویه (أبو الشوك) له‌ (هه‌لوان) هوه، ده‌چینه (صامغان) و تالانی ده‌کاو نه‌و ناوچه‌و شارانه‌ش تالان ده‌کات که سه‌ر به (مه‌له‌ل) ده‌بن. له‌سانی (۴۳۹ک / ۱۰۴۷ - ۱۰۴۸ز)، خاوه‌نی (قه‌لای سه‌رماج) که‌ به‌کیک بووه له‌ کورانی (به‌دری کوری حه‌سه‌نه‌وی)، کوچی دوابی ده‌کات و پاش ئەه قه‌لای سه‌رماج ده‌درینه ده‌ستی (ابراهیم یسأل) و ئەمیش (أحمد بن طاهر) ی وه‌زیری ده‌نیرینه (شاه‌زور) و ده‌ستی به‌سه‌را ده‌گرتی و (مه‌له‌ل - کوری ئەبو فتح محمده‌ی کوری عه‌نازی) یش، هه‌ل دیت و جینی دین. (أحمد بن طاهر) ده‌چینه سه‌ر قه‌لای (نیرانشاه) و گه‌ماروی ده‌دا. ئەه‌جا (مه‌له‌ل) ده‌ست ده‌کاته نامه ناردن بو‌خه‌لکی (شاه‌زور) و به‌لینیان ده‌داتی که‌وا به‌ خه‌لکیکی زوره‌وه بو لایان دیت و داواشیان ئی ده‌کات که روو به‌رووی بیگانه‌کانی (الغن) بینه‌وه. خه‌لکی (شاه‌زور) یش ده‌که‌ونه گینتی ئەو بیگانه (الغن) نه‌و، گه‌لیکیان ئی ده‌کوژن. کاتی (أحمد بن طاهر) ئەه هه‌واله ده‌یسی، ده‌گه‌رینه‌وه سه‌ر (شاه‌زور) به‌کان و خه‌لکیکی زوریان ئی ده‌کوژیت و تالانیان ده‌کات.

له‌سانی (۴۴۳ک / ۱۰۵۱ز) جله‌وی ناوچه‌ی (شاه‌زور) ده‌که‌ویته ده‌ستی (أبي الماجد المهلهل - کوری محمده‌ی عه‌نازی)، به‌وه‌ی ئەه سه‌له‌دا (مه‌له‌ل) ده‌چینه لای (سلطان طغرل بک) ی سه‌لجووی و ریزی ئی ده‌نیت و ده‌سه‌لاتیشی له‌سه‌ر ئەه ناوچه‌ی ژیر ده‌ستی ده‌چه‌سپینیت، له‌وانه (سیروان، دقوقا، شاه‌زور، صامغان) و سو‌رخایی کوری محمده‌ی کوری عه‌بیار - عه‌نازی براشی نازاد ده‌کاو قه‌لای (ماهه‌کی) بو دابین ده‌کاو، ناوچه‌ی (الراوندین) یش ده‌به‌خشی به‌ (سعد بن أبي الشوك - سه‌دی کوری ئەبو شه‌وک).

له‌سانی (۵۳۴ک / ۱۱۳۹ز)، (شاه‌زور) و ناوچه‌و گونده‌کانی ده‌ورو به‌ری و قه‌لاکانی، ده‌بنه سه‌ر به‌ (اتابک زنگی - عیاده‌دین کوری ئاق سه‌نقره‌ی دامه‌زینهری ده‌وله‌تی ئەتایه‌کی زه‌نگی له‌ موصل)، که‌ پیشی ئەه له‌ ژیر ده‌ستی (قیجاقی کوری ئەه‌سه‌لان تاش) ی تورکه‌بان دا بووه.^(۳۴)

له‌سانی (۵۶۳ک / ۱۱۶۷ - ۱۱۶۸ز)، (شاه‌زور) و قه‌لاکانی ده‌که‌ویته ژیر ده‌ستی (زين الدين علي بن بکتکین) ی جیگری (قطب الدين مودود بن زنگی) ی خاوه‌نی موصل، کاتی ده‌چینه (اربل - هه‌ولێ) و ده‌بیته حاکمی ده‌وله‌ت و زوربه‌ی ناوچه‌کانی ولاتی ده‌که‌ویته ده‌ست.^(۳۵)

له‌سانی (۵۷۲ک / ۱۱۷۶ز) دا، (شاه‌زور) له‌ژیر ده‌ستی (سیف الدین غازی) ی خاوه‌نی (موصل) ده‌نی و ئەه سه‌له‌دا، فرمان به‌وای (شاه‌زور) که‌ ناوی (شهاب الدین محمد بن یزان) ده‌بن له‌ (سیف الدین غازی) یاخی ده‌بی، هه‌که‌شی ئەوه بووه که

سيف الدين) همل دهستی (مجاهدين قايلاز - كوری عبدالله زهینی) سخته جیگری خوی له (موسل). (ابن بزان) بی ناخوش دهییت له بهر نهوی کاتی که (مجاهدالدين قايلاز) کرابو به حاکمی (اربل - ههولێ) له جیری ههردووکیان دا ناکوکی بهکی توند پهیدا دهی. جالم کاته دا نهی ئی دهیشت نهوهك نازارینکی لێوه بی بگات. یاخی بوونی خوی سهرهبریی و مل کهچی بو ناکات. بهلام (جلال الدین) ی وزیر ی سيف الدین) نوسراونکی بو دهستی که مل کهچی فرمانه کانی سيف الدین) بیت و سهرزنشتی پاشه روژی یاخی بوونه کهشی بی دهگهینی. که نامه کهی بی دهگات دهست بهجی دهچته (موسل) و سهچی خوی دهسوینی و نهو ناکوکی بهش لادهچته^(۱۱۱) له سانی ۷۹۰ک/ ۱۱۸۳ز). (شاره زوور) و دهو رو بهری له ژیر جلهوی (اتابک حرمدین مسعود) ی خاوهن (موسل) دا بووه. نه مهش له دوا ی نهوی که صلاح الدین الأيوبي) زو بهی ناوچه کانی (جزیره) ی له ژیر چنگ دا نهی و نهها (شاره زوور) و (العقی) بو دهیینهوه.^(۱۱۲) له سانی ۵۸۱ک/ ۱۱۸۵ز). (صلاح الدین الأيوبي) زو بهی ناوچه کانی سه به (مسلم) له (عزالدين مسعود). داده بری و داوا ی (شاره زوور) و (ولایه تقراب) و هه موو شاره کانی نهو دیوی (زی) ی سه به (وان) دهکات و له نهح میس دا به هوی بهستی په پاتی ناشی له نیوانی نهو ناوچه نه ده که مه ژیر دهستی به ماله ی نهی بی بهکان.^(۱۱۳)

له سانی (۶۲۳ک/ ۱۲۲۶ز). له روژی چوارشه مه ی بیست و پینچی مانگی (ذی القعدة) ی نه م ساله. له کاتی چیشه نگاو. له شاری (موسل) و زو بهی ولاتی عه ره ب و عه جه م بو مه له زه دهییت. بهلام زیاتر له شاری (شاره زوور) دا روو ده دات و دهیته هوی ویران کردنی سهره کهو قهلاکانی. بو مه له زه که بو ماوه ی زیاتر له مانگی بهروکی شاره زووری به نه داوه^(۱۱۴)

له سانی (۶۴۵ک/ ۱۲۴۷ز). له گه ل پیدابوونی (مهغولی) بهکان. (شاره زوور) یس ویرانکاری و گه وره ترین به لاو ناخوشترین روژی ره شی به خویه وه بیوه. پاش نهوی (هولاکو) توانی شاری (به غدا) داگیر بکات و دهسه لاتی خه لیفه کانی به ماله ی عه باسی بهکان. کزکاته وه. دانیش توانی شارو دینهاته کانی ناوچه ی (شاره زوور) ناچار ده بن شارو گونده کانیان بهجی بهیلن و روو بکه نه ولاتی (میس) و (شام).^(۱۱۵)

دباره له م میز ووه بهم لاره. (شاره زوور) ده که وینه دهستی کورده گوزانه کانی به ماله ی (نه رده لان) ی. که (بابا - باوه نه رده لان) ی سه ره ک هوزیان به دامه زینه ری نه م لیهاره ته ده ژمیردی و له پاشی خوی. چند پشتیک له نه وه کانی فرمان ره وایی تیدا ده کهن و هه ره که بان دهوری خوی ده گیزی له ناوه دان کردنه وه و فراوان کردنه وه ی سنووری نه م لیهاره ته. له (شهرفنامه) ی شهرفخانی به دلیری دا به دروژی باسی

به وه کانی (بابا) کراوه تاکو سه رده می شهرفخان خوی واته سانی (۱۰۰۵ک/ ۱۵۹۷ز) به لام لیه دا ناوی (بیگه بهگ). دینیه ناو نه م باسه وه و نه یین له نوسراونکی (مه نمون بهکی) ی کوری دا هتووه دهی: «رشته ی بنده (بیگه بهگ) ده گه رینه وه بو (أبی عبیده الجراح) له ده که سه مژده بی دروا ه کانی به ههشت و (أمیر المؤمنین العباس) و به کیک له باپیرانی به ناوی (عادل - عادلانی) به وه. له سه ره سانی روژی کوشناره کانی (جه نگیزی) بهکان دا. نه سه ز «شاره زوور» وانی بووه. نه م بیگه بهگی شاره زوور گوینی نه داوه به (شانیسه اعلی سه فعی) و لای به لادا نه ده کرده وه. بو به شانیسه عیل هه ستا (چپان سفان) ی قزلباشی یاریده ری به له شکرینکی گه وره وه ناره سه ر ولاتی بیگه بهگ. کاتی هیزشیان هیانه سه ر زهوی به کانی (شاره زوور). هه ستان به نیکدانی نه و گوندانه ی که وتیونه ناو شیوی شاره زوور وه وه سی قهلاشیان تیک دا به لام نه بان توانی شووره پته وه کانی شوینه به رزه که ی - شاره زوور - تیک مدد و ماوه ی سالیك نابلقه بیان داو به ناومییدی گه رانه وه.^(۱۱۶)

له کوتایی سه دهی نویسی کوچی دا. که (بیان) دکان. په پیدابوون و توانیان (لیاره تی باسان) دروست بکه ن. (شاره زوور) بووه به شیک له لیاره تی باسان و نه م لیاره ته به شیوه بهکی نیمچه سه ره به خو مه یه توکو عوسانی بهکان له سانی (۱۲۶۷ک/ ۱۸۵۱ز) زال بوون به سه ریاو کردیانه (متصرفیه).^(۱۱۷) به لام له پاش نهو ئال وگوره تیداری بهی سانی (۱۸۶۷ز) رووی داو (نه باله تی موسل) پیک هات. به (سنجه قی که رکوک) بیان. دهوت (شاره زوور) و که به شیک بوو له نه یانه تی موسل. (شاره زوور) یس بووه ناوچه بهک له (سنجه قی سلیمانی) دا.^(۱۱۸)

نه مه برینی بوو له گیزانه وه ی بری له و روداوانه ی میزووی (شاره زوور) و ناوچه کانی که به گویره ی توانامان لئی دوا بن و پیشانمان دان.

پیناسی جوگرافی (شاره زوور) له چند سه رچاوه پیک دا:

- ۱ - گه رۆك و شارناسانی عه ره ب له وانه ی پیناسی (شاره زوور) بیان کردوه. به کیکیان (الاصطخري - ۳۴۰ک) مردووه. له کتییی (المسالک و المسالك) دا دهی: «شاره زوور. شاریکی بچو که و نه ژیر دهسه لاتی کورده کانه و. له گه ل نه وه له عیراقه وه نزیکه. کهچی ههچ نه مبرو کار به دهستیکی تی دا نی به. چونکه له ژیر دهستیان دایه». ههروه ها هاتووه ماوه کانی له نیوانی (شاره زوور) و شاره کانی دهو رو بهری بهم جو ره دابین کرده وه دهی و له (دینه وه) وه بو (شاره زوور) چوار قوناغه و. له (حهلوان) یشه وه بو (شاره زوور) دیسان چوار قوناغه.^(۱۱۹)
- ۲ - (ابن حوقل - ۳۶۷ک) مردووه. به کیکه له جوگرافی ناسه کانی عه ره ب

له کتبی (صورة الأرض) دا دهلی: «شاره زوور، شاریکی بچووکو له ژیر دهستی کورده کان دایه و له گه ل ده ورو بهری، که تزیکش بووه له غیراقوه، هیچ نه میرو فرمان بهریکی سولتانی تیدانی به دست بگری به سهر دارایی یوه، ژبانیکی خوشی همیه و هزرانی یه و شویکی چاک و پان و بهرینه و به بیت و فقه و دیمه نیکی جوانی همیه...»^(۲۷) بو ماوه کانیس دهلی «ماوه ی نیوانی شاری (دینه وهر) و (شاره زوور)، چوار قوناغه»^(۲۸) هروه ها باسی چیاو ذوله کانی ناوچه شاخاوی به کانی کردوه له گه ل ناو بردنی هوزه کورده کانی (حمیدی) و (لاریه) و (ههزباتی) له کورده کانی شاره زوور...^(۲۹)

۳ - جوگرافی زانی عه رب و گه رۆک (مسعر بن المهلهل - ۳۷۷ک) مردوه، وه کو له نووسینه کانی دا ده رده که وی پیش سالی (۳۴۰ک)^(۳۰) ناوچه ی شاره زووری دیتوه، بهم جوړه پیناسی شاره زوور ده کاتن: «شاره زوور چهند شاروچکه و دینایتیکه، شاریکی گه وری تی دایه و مه لئه ندیه تی لهم سهرده ممان و پی ده لین (نیم نه ز را) ی، خه لکی هم شاره له سولتان یاخین... هم شاره له دهشتایی یه و خه لکه که ی گه لی نازاو جه به زهن، پریزگاری له خویان و ناوچه که یان ده کن. نه ستوری شووری شاره که ههشت گه ز پانه و زوری فرمان ره واکانیان له خویان و، دوویشکی کوشندی تی دایه کوشنده تر له دوویشکی (نوصه یین)... له تزیک هم شاره وه [نیم نه ز را]، دوو چیا به ناوه کانی (شه عران) و (زه ل) وه هه ن... هم شاره یو (ده یله مستان) حهوت فرسه خه... له شاره زووردا شاریکی دی همیه له یاخی بوون و سهر که شی کردن دا به (بیر - یا قوت الحموی نووسیوه شیر] ده ناسری و خه لکه که ی شیعی زیدی صالحین و له سهردهستی (زیدی کوری عه لی) دا بوونه موسلمان. هم شاره ی (بیر) بوونه به دگی هه لاتوان و سهر که شان، جریکیان دانیشوانی (نیم نه ز را) ی هیرشین برده سهریان و کوشتیان... هم مهش له سالی (۳۴۱ک) دا بوون له نیوانی هم دوو شاره دا، شاریکی بچووک همیه و پی ده وتری (دزدان)، شیوه ی بیات نانی خانووبه ره ی وه کو شاری (شین) وایه، ده ریچه که ی تیدایه له شاره که وه ده ترازی بو ده ره وه ی، سوار غار غاروکی به سهر شووره به رزه کانی یوه ده کاتن له بهر پان و بهرینی و... مرگه و تیکی گه وری تیدایه... هم شاره ش [دزدان]، (دارای کوری دارا) دروستی کردوه (نه سکه ندهر) نفی توانیه داگری بکات...»^(۳۱)

۴ - شایانی به جوگرافی زانی عه رب ناویانگ به (المسعودی - ۳۴۵ک) مردوه، له کتبی (التبیه والاشراف) دا، ناوی هوزه کورده کانی بردوه، وه و [«بازنجان، شوهجان، شادنجان، نشاوره، بودیکان، نور، جورقان، جاوان، باریان، جه لالی، مستکان، جابارقی، جروغان، کیکان، لهوانی له ژیر زکیفی فارس و کرمان و سجهستان و خوراسان و (شاره زوور) دا بوونه...»^(۳۲)

۵ - پاشان (یا قوت الحموی - ۶۲۶ک) مردوه، له (معجم البلدان) دا، دهلی: «شاره زوور که وتوه ته هه رنمی جواره م و، دریزی به که ی حه فتا پله ک و سنی به که پله کیکه و، پانایشی سی و حهوت پله ک و نیوو چوار به کیکه و مه لئه ندیکی گه وریه و له نیوان کیوه کانی (اربل - هه ولی) و (هه مه دان) دایه و، (زوری کوری زوحاک) نوی کرده وه... خه لکه که ی هم ناوچانه تیکرا کوردن...»^(۳۳)

۶ - به لام (شهره ف خان) ی به دلیسی، له (شهره فنامه) که ی دا، به ده می (حمده الله المستوفی) یوه ده ووی دهلی: «به گفتی (حمده الله مستوفی)، شاره زوور و اتا شاری هیزو زوور همیشه فرمان ره واکانیان کورد بوون و هه ر که ش که خاوه ن زور بووی، بی زوری پیش خوی ره پیچه ک داوه و زاوی ناوه له جینگا که ی دامه زاوه نه ویش هه ر نه ونده ی توانیه به منی تا به توانی ماوه هه رگا داویه ته باری کزی و زه یووی و به ره و نه یووی خزویه به کی زورداری بو زه خسیوه و پرزه ی لی بریوه و میرایه تی به که ی گوړیوه. بابا نه رده لان له و خاوه ن زورانسه بووه که زوریان نه برده وه به سهر بهستی فرمان ره وای مه لئه ندی شاره زووری کردوه...»^(۳۴)

۷ - ماموستا (توفیق وه بی) به که مین که سیکه توانیوه تی لی دوانیکی زانستی یانه سه بارت به ناوی تسانی شاره زوور بکات و پاشان شاره زووری بهم جوړه دیاری کردوه و دهلی: «ناوی شاره زوور لهم سهرده مه دا به سهر نشیوو نزمایی به کی زه وی ده رده بریت، که به شی رۆژه لاتی خوارووی دوی (تانه جری شاری (سلیمانی) پیک دینیت که به شه نزمایی به که به تی، هم نشیوو نزمایی بهش له باشووری شاری (عه ره بهت) وه، دریز بووه ته وه بو ده وری بهری شاری (هه له بجه). چهند زنجیره شاخیک ده روانیته سهری، به تایه تی له رۆژه لات و رۆژه لاهوه، هه ندی چال و چونی تیدایه و ده ورو بهری به تزیکه ی (۶۰۰م) به رز ده بیته وه له سهر رووی ده ریاه، به لام بلندی ناوه راستی له (۴۵۰م) به رز تر نی به. له وانغه هم شیوه به (حه وزیک) دابتری که قولایی به که ی تزیکه ی (۱۵۰م) بیت، رووبه ری شیوی شاره زوور تزیکه ی به (۶۵۶م کم ۲) ده پیوریت»^(۳۵)

رای چهند که ساتیک له دیاری کردنی شونیی (شاره زوور)

۱ - گه بریده ی ئینگلیز (ریچ) له یاداشته کانی دا باسی شونین و ته پوله کو پاشاوه ی شونیه واره کانی شاره زووری کردوه، له شونیک دا، ده ریاه ی شونیه واری شاری (شاره زوور) ی کون دهلی: «که و پشکنیم بو دوزینه وه ی شاری (شاره زوور)، وای له زوربه ی کورده کان کرد بیر لهم کاره بکه نه وه، پاشا [وهسهان پاشا] نه مرو پی ویم، خوی له و باوه رده ایه که شاره کزنه که ده که وینه لای (قیز قه لعه سی) ی تزیکه ی (بیستان سوور) له ناوچه ی شاره زوور»^(۳۶)

۲ - ماموستا (نعمین زهکی به گک، له کتیه که ی دا ده لئ: «مستشرق (جهریکسوف) و (همرزفهد) ده لئین: نم شاری (نیم را) به، (گولعه نبره)، واقعه ن تعریفی (ابن المهلهل) و (یاقوت) یش، له گه ل نم تفسیره دا به که نه گرتی، چونکه نم دو موثره رخه ده لئین شاری (نیم را)، له تزیکی شاخی (شاران - هورامان) و (زهلم) بووه»^(۳۳)

۳ - (د. حسام الدین نه قشبه نندی) له باره ی شاره زووره ده دوتی و ده لئ: «له گه ل بوونی جیاوازی له نیوان بوچوونه جیا جیاکانی لئ کولهره وان دا بو دیاری کردنی شوینی شاره کونه که (شاره زوور) ... یومان ده رکهوت که پاشاوه ی (خورمال) ی ئیستا له راستی دا پاشاوه ی شوینه واری شاری (شاره زوور) ی کونه»^(۳۴)

۴ - ماموستا (نعمین نه قشبه نندی) ده لئ: «دروست کردنی پایتهختیکی به کاری وه کو (نیم نه ز را) ی که لام وایه له ئه سلا ناوی (شاره زوور) یان (شاره سوور) بووینت و مه لیه نده که به نه ووه ناوینت و پاشان چونکی له نیوه ی ریگای تیسفون (مدائن) و (شین) واته نه ختی سوله یانی تزیکی سه قزا بووه ناوی نراوه (نیم نه ز را) ی و پاشان بووه ته گول عه نبره، یان گول عه مورو پاشان خورمال»^(۳۵)

۵ - ماموستا (کمال نوری معروف) ده لئ: «له وانه یه نه و شاره ی ناشوری که ناوی (دور - ناشور) بووه، هه مان شاری (شاره زوور) بیت، که پادشای ناشوری (ناشور ناسریال - ۸۸۳ / ۸۵۹ پ ز) نسه که لاهه کانی شاری (لور)، ناسراو به (ئه تلایلا) دروست کردوه و گورانکاری به سه ردا هاتیت ... بهم جوهره (دور - ناشور) بووه به (ناشور - دور)، پاشان (شار - دور) بووه به (شار - زور)»^(۳۶)

نیمه خوشهان له و باوه ده این که (خورمال) بریتی بووه له و شاره ی بی و تراوه شاره زوور، یاخو (نیم نه ز را) ی به گویره ی نه و سه رجاوانه ی که پیشر ده ست نشانان کردن و، هه روه ها به گویره ی نم (به لگه نامه یه ی^(۳۷)) له سالی (۵۳۰ هک) دا نووسراوه ته وه، به روونی دیاره که (گولعه نبره - خورمال) بی و تراوه شاره زوور، به وه ی نووسه ری به لگه نامه که که ناوی (سه یید ئیبراهیم) ه، ده لئ «نعم انی بعد قطع المسافات غیر القلیلة و صلت قرية (جیراباد - جهه راره) شرقی شهر زوره»^(۳۸) لیره دا دیاره دئی (جهه راره) ده که وینته روژه له لاتی (خورمال) هوه، قسه کانش مه به ست هه ر له (خورمال) ه، نه ک هه موو ناوچه ی شاره زوور، له به رته وه ی نم (سه یید ئیبراهیم) ه، باسینکی (خورمال - خورمال) نووسیه ته وه ده لئ: «ان المدینه النسبة به (خورمال) تسمیة الكل باسم الجزء حیث كان ملك اسمه (ماد) قد بنی قلعة حصينة وسهاها باسم ابنته الوحيدة (خور) فیاضة الاین انی ابیه صارت الکلمة (خورمال) آبی شمس الماد و شمس صارت (روز - روژ) و بکثرة الاستعمال أصبحت (تعرف) به (شهر زور بن مد)»

دیاره ئه ممش نه وه ناگه نیت که (خورمال) له میژ وودا ناوی پینشی (شاره زوور) بکه وینت، چونکه نه وه نه زانین که ناوی (شاره زوور) ده گه رینه وه بو میژ ووه کی گه لئ بکوتر. هه روه ها به هوی نه و کنه و پشکینسه ی له شوینه دیرینه کانی ناحیه ی خورمال کراوه، شوینه وارناسان توانیویانه شووره یه کی گه روه ی به به ردو گه چ دروست کراو بدوژنه وه که نه ویش چند بورجینکی بازنه یی و چند لایه ی به که به چوار ده وری شاری کون له باکوور و باشوره وه به دوو قه لای پته و کونایی دیت ... جگه له وه ی چند جوگانو و ریکه ریک و پردیک له سه ر روپاری (زهلم) دا دوزراوه ته وه که نم پاشاوه شوینه وارانه ی خورمال پاشاوه ی شاری شاره زوور کونه، که گه ریده و شانسانه ی عه رب له وانه جوگرافی زان (ابن حوقل) که له سه ده ی چواری کوچی دا پینسه ی کرده، نه و پینسه ش نسه ر پاشاوه کانی (خورمال) ده گونجیت»^(۳۹)

نه وه ی شایانی وتن بی لیره دا، به شیک زوری شان و گونده کانی ناوچه ی شاره زوور له که شکولنه پیروژه کانی (ئه هلی هه ق) کاکه ی به کسان دا، یاد کراون و، میژ ووی نه و نووسراوه ئینسی و ریپازی یانه ش ده گه رینه وه بو سه ده ی هه شته می کوچی و، وشه ی (شاره زوور) پتر له په نجا شوین دا دوویات کراوه ته وه و به رچه ده که وه ی، هه ندی جاریش به شیوه ی گو کردنی (شاره زویل - شاره زول)^(۴۰) به واتای شاری (زهلم و زکاه) هاتوه. به داخه وه روون نی به مه به ست له (شاره زوور) له سه رجاوه ئینسی به دا، (خورمال) و (عه ربه ت) ه، یاخود شاره پیروژه که ی (پردیوه ی سوستان نیسحی به رزنجی به.

* * *

ب. - شاره زوور سو فی گه ری:

وه کو لامان دیاره نه و شوین و ناوچه مه لیه نده ی به (شاره زوور) ناوی ده رکردوه له میژ وودا، مه لیه ندی پیاوانی سوارچاک و دلیر و قاره مانان بووه، جینگای زانست و زانباری هه مه جوورو پیرو شیخانی خاوه ن که راهت و خوا ناسانی سو فی و مه لاهه درویشان و گه وره پیاوانی ته ریه ت و داهینه ری ریگاو ریپازی بری ئینسی بووه. ناوی پیاوانی له ئه ستیره ناس و پزیشک و فه لسه فه ی سو فی یه تی و بوژ و زاناودانای چه شنی ئه ستیره یه کی گه ش وان به ئاسمانی پان و به رینی ده شتی (شاره زوور) هوه، هه ر به که له و شوهره سوارانه له مه یدان و بواریکی نایه تی دا گه شتوونه ته لوتکه ی مه به ست. ناوچه که له کات و سه رده مه کونه کان دا، بازارینکی گه وره ی ئال و گوژ کردنی بری زانست و زانباری هه مه جوور و تیره و بیره کانی فه لسه فه کاری سو فی گه ری بووه، جگه

لهوهی که بازاریکی گهوهی ئال و گۆر کردنی شتو مهکی بازرگانیش بوو بیت. پاش نهوهی بیرو باوهری سوڤی گهری له کوردستان دا بلاویوهوه، هممو ناوچهکانی داپووشی، کورد به باشی ئهم ریگه خواناسی یه ناسی و تیکه لاوی بوو. هر له (شاره زوور) دا به سهدان سوڤی و مورشیدی بلیمهت هه لکه وتن و، ریگای زانین و زانستی یان گرتیوه بهر. ئهمانه سوڤی یه کی راسته قینهی (صراط المستقیم) بوونه. هه رچه نده و تراوه سوڤی یه کان همز له زانست و زانیاری یه یووکه شه کان ناکن، به لام ئهمانهی لی یان ده دوینن ئاشناو شهیدی هه موو جوړه زانیاری یه ک بوونه و بیریان له پاشه روژی دنیاو مروڤ کردوه توهوه، چاویان بریوه روژگاری دوورو پیشکه وتنی کومه لانی مروڤ و میشکیان تهرخان کردبوو بو بابه تهکانی ئایینی و زانستی فلسفه فهی سوڤی گهری. له وانه شه بری له و زاناو فهیله سوفانهی کوردی شاره زوور میشکی خوڤان به تیوری فلسفه فهکانی هیندی و ئه فلاتون و ئه ره ستوی یونانی زاخاو دابیت، تهریقه تی نه قشه نندی خوڤی له خوڤی دا ده مارنکی تیژی بیر کردنه وه و فلسفه کاری تیابه، له وانه یه به شیکیشی له هینده وه هینابی [مهولانا خالیدی شاره زووری] و له که له پووری سامانه فلسفه فهی یه ده و له مهنده که ی ئه و ولاته بی»^(۳۳)

له سه دهی حه وتهمی کوچی، (شیخ کاکوزه که ریا) ده ورینکی گهوهی هه بووه له بلا و کردنه وهی (تهریقه تی قادری)^(۳۴) له ناو کومه لنگای کورده واری داو، له سه دهی یانزهی کوچیش شیخ (شهاب الدین شیخ رضی الدین) ی شاذلی، توانی له تیمارتهی (ئهره لان) و (بابان) دا تهریقه تی نه قشه نندی بلا و بکاته وه،^(۳۵) ئهمهش ئه وه ده سه لمینیت که ئهم تهریقه ته بو ماوه یه کی زور له پیش مهولانا خالیدی شاره زووری (۱۷۷۹ - ۱۸۲۷) له ناو کورده واری دا بلاویوو، خه لکیکی زوریش ده ستگیری بیوو. . .^(۳۶)

له معیدانی فلسفه فهی سوڤی گهری دا، ئهمانهی وهک (بابا تاهیری لوری، بابا خووشین، پیر شاریری هه ورامان، نه وه دو نو پیره که ی هه ورامان، شیخ عیسی و موسی، مهولانا خالیدی نه قشه نندی شاره زووری، سولتان ئیسه قانی به رزنجی، شیخ ماری نودی، شیخ حه سه نی گله زه رده، بابا ناووزی سه رگه تی، پیر میکائیل داودانی، پیر سلیمان ئه رده لانی، مهلا عابه دینی سازانی، عییل به گی جاف. . . هتد) پیشه نگی ئه و کاروانه ن که هه ر یه که بیان له سه رده میک دا ژیاون، خزمه تی ئایین و مروڤ و فلسفه فهی سوڤی گهری یان کردوه. ئیستا بو نمونه لایه نی بیرو ده روونی چهند که ساتنیک له م زاتانه پروون ده که یه نه که به ده گمه ن زانیاری مان ده رباره یان بی گهیشتوه ئه گه ر چی هه ندی بیرو فلسفه فهی رووت تیکه لاوی بیرو باوه ریان بووه له ژیر کارنکه گهری ئه و جوړه تیوری یه فلسفه فهی یانه رزگاریان

نه بووه.

بابا خووشین (۱۴۰۰ ک):

له و سه رده مهی ئهم زاته له (شاره زوور) دا پهیدا بوو (وه کوله زانیاری یه کان سولتان ئیسه قانی به رزنجی یه وه پیمان گهیشتوه) هه لگرتوی هه گبه یه کی پر له زانست و بیرو باوهری فلسفه فهی سوڤی گهری بوو، بیرو بوچوونه کان پر بوون له لایه نی وا که ئه ندیشه ی بیرو مروڤیان ده ورژاند، وایان له مروڤی ناوچه که ده کرد سه رنج بدن و بیربکه نه وه. . . فلسفه فهکانی ئهم زاته بریتی بوون له بیرو بیرو که ی روڤی و زانیاری و هویشیاری بابا و خه ونه کان. ده لئین رینازه که ی له وه ده واکه و مروڤ له ژیان دا روڤی به رده وام ده بیت و گوڤینی ره وان (دوئی دۆن) ده کات و روڤی ئه و مروڤه هه ر به نه مری ده مینیتسه وه، خاوه ن روڤ له کاتیک دا کوچی دوابی کرد، ئه و روڤه که ی ده چینه بهر (قالب - لاشه) یه کی نوئی و، سه رله نوئی له دایک و پهیدا ده بیتسه وه. . . به لام روژنیک دیت ئه و روڤه له گوڤانکاری یه ی خوڤی ده که ویت، ئه ویش به هاتنی (روژی دوابی) یه.

بابا خووشین هه ر وهک مهولانا جه لاله دینی رومی (۱۲۰۷ ز)، ره نگی ئهم فلسفه فهی له ناو چوارچیوهی بیروکانی دا خوڤی ده نوینی. «زیبازی مهوله وی پشت به قورئان و حدیسه کان پیغه مه ر (د.خ) ده به ستیت و سوو دیشی له زانستی گهردوون ناسی ئه و سه رده مه وه رگرتوه. له پراستیش دا هه ندی بیرو تیوری دوور له بیرو موسلمانیتیشی تیکه ن بووه، بو نمونه جاروبار تیوری دوئی دۆن (الحلول والتناسخ Ilnamation) له شیعه رکانی مهولانا دا به رچاو ده که ویت. . .^(۳۷) بابا خووشین و ده سته و دایه ره ی له و باوه ردا بوونه، که ئاله تی موسیقا به تاییه تی (ساز) ی کورده واری، ده ورینکی کاریگه ری هه به بو خاوین کردنه وه ی دل و ده روون له تم و مژ و تاریکی، بو ئهم مه به ستش له کاتی ئاهه نگی ئایینی دا، گوایه (نوسه د)^(۳۸) که س له سوڤی یانی هاو رینی ئه و جوړه سازه یان ژه نیوه و جوړه جووله و سه مایه کی هیمانه یان له گه ل ئاوازه ی ده نگی ته له کان سازه کان دا نواندوه. ئهم ده ستیه سازه یان هه لباژاردوه وه کو لای کومه له رینازه سوڤی گهری یه کان تر که ئاله تی زیکرو کوڤر به ستیان بریتی بووه له ده ف و ته پل و ئاوازی ده نگی جوړا و جوړ بو به تین کردنی گرو بلنسه ی گه رمی هه ناوی سوڤی یان. که چی مهولانای رومی له جیاتی ئه و جوړه ئامیرانه هاتوه (نای) ی به کار هیناوه له گه ل سه مایه کی گه لی بی ده نگه دا.

سه رچاوه ی هه ونی بوون لای زانایانی فلسفه فه کاری ئهم رینازه ی بابا خووشین بریتی بووه له چوار ماده ی (ئاو، هه و، ئاگر، گل). سزادانی (روڤ - گیان) یه وه خاوین ده بیتسه وه، که چهند جارنیک گوڤانکاری لاشه ی

مروف دهكسات ولهم له شهوه دهچته بهر له شيكي دى بويه سزاي خوئى نهگات له وماويهى كه گيرودهى نهو له شه دهبيت . جا وتراوه زور كهس له په يرهوانى هم ريبازه سؤفزمى به كوردهى شاره زور گوايه به ناگا هاتوونه شه له قابله پشوه كاني خوئان ! واته زانيويانه چند جار روجيان نه له شيان جودا بووه شه ! ههروهه كوفشاگورسى يوناني (۵۷۲ پ ز) كوچى دوايى كردوه كه رابه رودا هينه رى ريبازيكي ثانيى وسؤفى گه رى و كومه لائى بووه ريبازه كه شى به ناوى خوويه به (فيشاگوريزم) ناسراوه ، دهر باره رى هم ديارده يه ونه فسى ئاده ميزاد بهم جوهره بوجوه : «نه فسى ئاده ميزاديش به پي ژماره و ئاواز ئافه ريده كراوه بو سزادان خراوته لاشى ئاده ميزاده وه ، دهر باز بوونى نه فس تهنيا به مردنى نهو كه سه دهبيت و نه وسا كه له لاشى جيا ده بيته وه ده گه رته وه بو بهر لاشى گيان له به رينكى تر . . .»^(۸۶) لهم باره يه وه وتراوه كه فيشاگوراس وتويه تى : «من له يادمه كه پنج جار نه قسم [روح]م ، له له شم جيا بوته وه له دوزه خ دا پاك بوته وه . . .»^(۸۷)

ليزه دا ده لئين هم جوهره بابه ته فلسفه فى به تيكل بووه فى فلسفه فى سؤفزم له كاتى خوئى دا له ناوچه كاني شاره زور وه هورامان دا باوى بووه ، به تايه تى له سه رده مى ئيماره تى ئه رده لان دا زور له ريبازو ريره وه ثانيى به نه ئيى به كان^(۸۸) ده ركه وتن و هه لگري چند لايه نيكي ثانيى و داب و نه رينى كومه لايه تى رابوردوى خوئان بوون و هم جوهره بيرو باوه رانه ي گه وه پياوانى فلسفه كارى تى كر كوون و له گه ل بيرو باوه ره كاني خوئان دا تى هه لكيشيان كردن . نهك هه ر ناوچه كاني شاره زور و كومه ليك له كورده وارى تيكل بهم جوهره بيروكانه فى فلسفه بوون ، به لكو له ريگاي فلسفه كارى سؤفزمى يه وه هم بابه ته ديرنه هاتوونه ته ئاراهو زور به ي گه لانى جيهان برياوان پى بووه .

بابا ناوز (۵۰۰ك) :

هم سؤفى به پايه بزه به نيوى (بابا ناوز)ى سه رگه تى شاره زور ناسراوه (سه رگه تى ده كه وى ته روزه لائى خورمان) ، ههروهه ها به چند ناويك به ناويانگه بووه وهك (بابائوه يس ، بابانه وس ، ناووس ، ناووز) و^(۸۹) به يكيكه له وانه ي پيش په يدا بوونى (سولتان ئيسحاقى به رزنجى - ۷۱۶ك) ، ويستويه تى ريبازى سؤفى گه رى له شاره زور و دا دامه زرينى ، به لام بوئى نه چوه ته سه ر . باباناوز ناوى راسته قينه ي (ئيبراهيم) و له ناو خه لكى سه رگه تى دا به (بله شينه) و (ناوزه شينه) ناسراوبوه ، هه ر لهم گونده ش هاتروه ته دنيا وه ناوى باوكى (ئه حمده) و ناوى دا يكيشى (خاتو و گولئى) به . هم زاته خاوه نى زور له زانيارى به ثانيى و بيري به كاني نهو دمه بووه پيش نهوى له

لايه ن خه لكى يه وه به شيت له قه لم بديرت ، ئاشناى باره گاي يه زدان بووه ، ده لئين زور له دنيا دور كه وتبووه وه قسه ي سه رسور هينه رى فلسفه فى واى كردوه بو دانيش توانى خورمان و هه ردوو دنى سه رگه ت و گولپه ت (گولپ) . كه به لاي نهو خه لكه وه نيشانه بوئى ناموئى . بى ناگايى لهو قسانه ي دا به دى كراوه و ناوچه ي شاره زورى و روز اندبوو ، به تايه تى له كاتى جهزه - حال ليه اتنى دا قسه ي واى كردوه كه له گه ل بيرو باوه رى مروفى ئاسايى دا نه گونجى ، دياره له فلسفه فى سؤفان دا بهم جوهره مروفانه يان وتووه (فناء فى الله) يانئى له خودا تياونه شه وه نه و نده يان بير لئى كردوه شه .

له بهر نهوى له باباناوز ده دوئين ، با بزائين نوسه ران چى يان دهر باره وتوه :

أ - ماموستا عبدالكريم مدرس له كئيى (بنه ماله ي زانياران) دا ، له باره ي سه يده كاني (سه رگه ت) نووسيو وه ده لئى : «هم بنه ماله يه ده لئين : له نهوى سه يديكى پياوچاك و به ريزو له خودا ترسن ، كه ناوى سه ييد ئيبراهيم و به (بابانه وس) ناسراوه ، بابانه وس له ميژوى پنج سه دى كوچى دا له زيان دا بووه و هاوچه رخي سه ييد مصطه فاي (عريضى) ناسراو به بير شه ريارى مورشيدى هه ورامى بووه»^(۹۰)

ديسان ماموستا عبدالكريم ده لئى «بابانه وس براده رو دوستى (قازى به نئى) و»^(۹۱) (شيخ عه لى خان) بووه . قازى به نئى له دنى شيوى قازى له ناحيه ي قه رده اخ دا نيسته جى بووه ، شيخ عه لى خان له و دى يه دا كه به ناوى خوويه به (شيله خان) به كه سوكر اوى شيخ عه لى خانه - له ناحيه ي سوورداش پاريزگاي سليمانى دا بووه»^(۹۲)

ب - ماموستا محمود احمد محمد له (گولفارى كاروان) دا^(۹۳) به لگه نامه يكي ميژوى نايبى بلاو كردوه شه وه ، برتت به له وه ي به كيك به نيوى (سه ييد ئيبراهيم) و له سالى (۵۳۰ك) دا ، له كوئايى قورئانتيكى پسرورزى ده سنووس دا كه خوئى ره نووسى كردوه ، برئى يادگارى و نوسينى تومار كردوه له ده نگ . باسى ناوچه ي شاره زور و به سه ره اتى باو بايرانى بنه ماله كهيان بو نه وه كاني . . . جا نهوى مه به ستى ئيمه يه ليزه دا ، باسى بابانوزه كه لهم به لگه نامه يه دا ناوى هاتووه و ئيمه يش ده قى نهو شونانه ده نووسينه وه ، نه مه ش ده قى شونيه كاني ناو به لگه نامه كيه كه (سه ييد ئيبراهيم) ده لئى : «نعم اني بعد قطع المسافات غير القليلة وصلت قرية (جبراباد - جه وراه) شرقي شهر زور و كان في القرية رجل شريف وقائم بآداء امامة القرية اسمه خواجه آصف وكنيته (باباناوز) وبقيت ضيفاً على القرية وكان لي حب السؤال عن اسماء الامكنة المحيطة بالقرية . . . حيث يشرح لي (بابا - باباناوز) ما كنت اسأله من هذا القبيل . . . بعد هذا اشار لي بابا بان ابن عمي موجود في قرية (آورامان - هه ورامان) . . .»^(۹۴)

کونگايه کي نور.، که گه‌يشته نم پله‌يه، نو به‌ريه زال دهبی به‌سر
به‌ري ماددياته که‌ي‌ياو نو ماددياته نمودنيکی ناميني^(۷۱)

جا کاتي عيل به‌گيش گه‌يشته‌وه ته نم پله‌يه، نو نه‌ينيانه‌وه که
پني گه‌ي‌وه، زانيوه مروف پاش ماوه‌نيک له ژيان. گورانکاری به
سردا دی و هه‌سته‌کاني ميشکي توانيو‌بانه نو قوناعانه‌ي کات و
سهردهم بيرن و ناگاداري بکه‌نوه به‌وه‌ي فليمي نم چرخه‌و روزگاري
به‌يشته پيش چاواني و ونه‌ي بگرن و نه‌وش بتواني به‌و جزره بلي که
چون مروف له دواي ماوه‌نيک گوزهران کردن له ژيان، گورانکاری
به‌سر داب و ده‌ستور و نه‌ريته کومه‌لايه‌تي‌يه‌کاني دا دی و
پيداويسته‌کاني خزي له شتي نوي و پيشکه‌وتودا. ده‌دوزيته‌وه، که
نم‌هش لاي خه‌لکي به (پيش بين) ناسراوه. ناشکرايه له نيواني
سوفيزم و فلسفه‌دها جياوازي هه‌يو له چهد خاليکي کم دا‌يه‌کانگير
ده‌بن. فلسفه‌ په‌نا بردنه به‌ر بير کردنه‌وه و سرنج دان و ليکونه‌وه‌يه،
به‌لام سوفی گه‌ري جزره تاقي کردنه‌وه‌يه‌کي (روخي - گياني) به‌و، سر
به‌به‌ري فلسفه‌ه‌ي ميتافيزيکايه، که به فلسفه‌ه‌ي نه‌وديسورش نيو
ده‌سريت و په‌تا بردنه به‌ر چاوو دل و ناخي ناوه‌ويه، سه‌رچاوه‌ي له
عالمه‌ميکي گياني‌يه‌وه ديه‌ ناراهو په‌يدا ده‌بيت، سه‌رچاوه‌ي ژياني
مروف دل و ده‌رونيه‌سي، دل و ده‌روون که پاک کرايه‌وه، کرده‌وه
ره‌فتاريش پاک و جوان دهبی، ته‌سوف هه‌ول ده‌دا ده‌روون پاک کاته‌وه
له هه‌موو خه‌وشي، له هه‌موو باوه‌رينکي ناشيرين و ناپه‌سهند، به
راهه‌نيک تا وای لي‌ديت شاپسته‌ي نه‌وه بيت که نوري خوداي تيدا
دابه‌زيت^(۷۲)

به‌دي کردن و تيرواني و بووني بوچووني جياواز له نيواني ريبازه
فلسفه‌يه‌کاني سوفی گه‌ري‌دا، ده‌گه‌رينه‌وه بو بريني هه‌نگاوي دري‌زي
نم ريگايه‌و گه‌يشتن به‌ پله‌و مه‌قامه‌کاني. ته‌سوف لاي به‌شيکيان و
له‌گه‌ل فيرسوني زانسته روکه‌شه‌کاني دنيايي که ناده‌ميزاد پيوستي
پني هه‌يه بو شيه‌ل کردني بيره‌کاني. ده‌رباره‌ي بووني بيروراي
پيچه‌وانه‌ي په‌کتر له ريبازه‌کاني گه‌وره پياواني ته‌سوف دا به‌گشتي و
فلسفه‌ه‌ي سوفيزمي ناوچه‌کاني شاه‌زور به‌ تايبه‌تي، ده‌گه‌رينه‌وه بو
چهد هوبه‌ک؛ به‌شي له‌و رابه‌ره گه‌ورانه‌ي ته‌سوف هه‌لگري زانسته و
بيرو باوه‌ري کومه‌لايه‌تي خويان و بيگانه‌ کاري تي‌کردوون له
شي کردنه‌وه‌ي بابته‌ جور به‌ جور کاني ثاني و سوفی گه‌ري‌دا، به
تايبه‌تي بوئي بيری فلسفه‌ه‌ي يوناني وه‌کو نه‌فلاسون و نه‌سته‌و.
نه‌يان توانيه هيج کاتيک خوياني لي‌رگار بکه‌ن. ده‌لين مه‌نصوري
هه‌لاج (۳۰۹ک) ويسترويسته‌ي ريبازي سوفی گه‌ري تيکه‌لاوي
فلسفه‌ه‌ي يوناني بکات و له دواي نه‌وش گوايه نيامي غه‌زالي نو
رينگه‌يه‌ي گرتوه‌ته‌به‌ر. ... مه‌ولانا جه‌لاله‌ديني رومي (۶۰۴ک)،

نم زاته‌ش په‌کيکه له پياوچاکاني ريگاي سوفی گه‌ري‌و، ماوه‌يه‌کي
دري‌زي ته‌مه‌ني له شاه‌زور به‌سر بردوه، بايراني پير ميڪائيل له
کاتي خزي‌دا له ناحيه‌ي جوانرو له دني داودان گيسا‌بوونه‌وه،
زه‌وي‌وزاريکي زوري نو ناوچانه‌ش مولکي نه‌مان بووه. به‌لام
نه‌ته‌وه‌ي پيرميڪائيل بو ماوه‌يه‌کي زور له دني (ده‌ودان - داودان) ماون و
پاشان به‌ بوته‌ي هه‌ندي کاره‌ساي جيهاني‌يه‌وه رووه‌که‌نه (کزي
سنجق) و جيگير ده‌بن و مه‌ولانا خالیدی نه‌قبه‌ندي په‌کيکه له
ناوداره‌کاني بنه‌ماله‌ي نم پير ميڪائيل. ...^(۷۳) نم زاته‌خواهون که‌شف و
که‌رامات بووه و ده‌نگ و باسي پياوچاکي و خواناسي ده‌نگي دابووه‌وه
گه‌لي کاري پر له که‌رامات به‌ ده‌ميه‌وه گيسرداره‌ته‌وه له ناو
که‌شکونه‌کاني ريبازي سولتان ئيسحاقی به‌رزنجی‌دا. خو نه‌وه هيج
کاتيک ئينکار ناکري که‌وا له‌نيواني خزي و سولتان ئيسحاق دا گه‌توگوو
که‌ره‌مت نواندن به‌ په‌کتر روي داوه، به‌ داخه‌وه باسي که‌رامت و
گه‌وره‌يي‌يان به‌ هوئ گيسرانه‌وي ده‌ماو ده‌م خراوه‌ته ناو چوار چيوه‌ي
نه‌فسانه له لايه‌ن خه‌لکي‌يه‌وه، بو نمونه‌ بروانه نو باسه‌ي که ماموستا
(پيره‌ميردي نم) که له‌سه‌رزاري کومه‌لاني خه‌لکي‌يه‌وه گيسرايه‌تي‌يه‌وه
ماموستا (غفور ميرزا که‌زيم) له گوڤاري (روشنييري نوي)‌دا^(۷۴) بلاوي
کرده‌وه‌ته‌وه. نو بابه‌ته هه‌رچه‌نده جل و به‌رگي نه‌فسانه‌ي له‌به‌ر کراوه،
به‌لام له حقيقت دا باسه‌که په‌يوه‌ندي هه‌يه به (پير ميڪائيل
داوداني) و (سولتان ئيسحاقی به‌رزنجی)‌يه‌وه، له کاتي چووني
ئيسحاق بو نو ناوچه‌يه‌وه دروست کردني (شاري پرديوه‌ري
کاکه‌يي‌يه‌کان،

عيل به‌گي جاف:

لايه‌ني فيکري و ده‌رووني نم زاته‌ش ده‌ريابه‌کي پان و به‌رينه. .
له‌و کات و سه‌رده‌مه‌ي له شاه‌زورده‌ژيا، ميشکي خوي ته‌رخان
کردبوو بو‌عالمه‌ي مه‌عناويات و نه‌و نه‌يني‌يانه‌ي مروفي ساده
نايان گاتي و بيری بو ناچي و هيجي لي‌ناگات، بي‌گومان نم
بيسرکدرنه‌وه‌ينه‌ش کم کم ده‌بيگاتي «جيگاي به‌ريه‌ره‌کاني ني‌يه‌که
ناده‌ميزاد خزي له خزي‌يا له ماددياته، چونکه نم له‌شي که هه‌يه‌تي
گوشت و خون و ئيسقانه، نه‌مانه هه‌موو له مادده‌ن، هه‌ر له‌م
ناده‌ميزاده‌دا نه‌نديشه و بيرو باوه‌ر هه‌يه، نه‌مانه هه‌موو له مه‌عنه‌وين.
کاتي نو نه‌نديشه‌يه روو به‌رووي جه‌وه‌ريکي واقعي بووه‌وه، ورده
ورده له‌و جه‌وه‌ره‌و ووناسکي ورده‌گري تا وای‌لي دني خوي دهبی به

که به یکک له زاناو پیشه وایانی فلسفه‌فهی سوفی‌گه‌ری ناسراوه،
عربی مردن و زیندوو یوونه‌وهو رۆژی دواپی ده‌لی: «له‌به‌ر چی‌یه
مردن له مردن؟ بوجی ئهم راکردنه له مردن؟ تو به‌ده‌وام له
حیلان دای له قوناغیکه‌وه بو قوناغیکتی تر، له نه‌بوونه‌وه بو بوون، وه له
دیسه‌وه بو نه‌بوون، هه‌روه‌ها تو به‌ده‌وامی له به‌رگه‌ داکنندن و
مه‌کردنی به‌رگیکتی تر، هه‌تا وه‌کو له‌و جوار توخمه‌وه گه‌بشیتیه‌ قالی
میه‌نیته‌ی...»^(۸۳)

نێمه‌دا دیاره که مه‌ولانای رومی خوی له فلسفه‌فهی (تناسخ
(روح) واته (دۆنای دۆن) ده‌دات و ره‌نگه‌ هه‌لگری بیروباوه‌ری
کۆمه‌لایه‌تی کاری تی‌کردیته‌. نه‌ته‌وه‌ی کوردیش له‌ شاره‌زوورو
هه‌ورامان دا، کاتیک ئایینی ئیسلام رووی تی‌کردن. ئه‌وه‌مه‌ ئهمان
مه‌ر ریازو ئایینی (ماریفه‌ت و پیرشالیان) ی بوون، بیروباوه‌ری
تیه‌تی و ئایینی خویان هه‌بووه‌ سه‌باره‌ت بوون و دروست بوونی
مروف و زه‌وی و ئاسمان و مردن و زیندوو یوونه‌وه‌... کاتیکیش
موسلمان بوون، ناتوانین بلین کاری‌کردنی ئه‌و بیروباوه‌ریان له
مشک دا نه‌مابووه‌وه، ئه‌وه‌تا به‌ گۆزیه‌ی یاداشته‌کانی کابراییک به‌ نیوی
(سید ئیبراهیم) و له‌ میژووی (۵۳۰ک) له‌ ژبان دا بووه‌ له‌ گوندی
(هه‌ورامان) و ده‌لی: له‌م گونده‌دا پیاوکی خاوه‌ن پایه‌ هه‌بووه‌ به‌ نیوی
(شالیاره‌ سیاو) که هیشا له‌ سه‌ر ری و شوینی کۆنی^(۸۴) یانه -
[مه‌ده‌شت]. ناوچه‌کانی هه‌ورامان تا سالی (۸۴۲ک) به‌ هۆی سه‌ختی
شونه‌که‌ یانه‌وه، هه‌ر به‌ سه‌رزار موسلمان بوونه‌و له‌ ژیره‌وه‌ش له‌ سه‌ر
به‌وشتی ماریفه‌تی پیر شالیار رویشتون.^(۸۵)

جا ئه‌و سوفی‌به‌ گه‌ورانه‌ی کورد شار به‌ شار گه‌راون به‌ دواپی
زانست و زانیاری و فلسفه‌فه‌و بیره‌کانی فلسفه‌فهی ریازه‌ سوفی
گه‌ری‌یه‌کان، له‌ شاره‌زووره‌وه‌ بو هه‌مه‌دان و ته‌وریزو له‌ویشه‌وه‌ بو
سه‌مه‌رقه‌ندو بوخارا، پاشان حه‌لب و به‌غدا... ئه‌م شارانه‌یان
پشکیوه، له‌ هه‌ر شاریک بیریک و له‌ هه‌ر مورشدیک، مه‌قامیک و
فلسه‌فه‌یه‌کی سوفی‌گه‌ری‌یه‌کان به‌ ده‌ست هیناوه‌و فیر بوونه. ئه‌و
سوفی‌نانه‌ی گه‌بشونه‌ته‌ چله‌ پۆیه‌ له‌ ته‌سه‌وف و فلسفه‌فکاری دا،
روویان کردووه‌ته‌ مه‌لبندی دایک زاده‌ی خویان، به‌ هه‌گه‌یه‌کی پر له
زانیاری و خوهره‌وشتی بابته‌ی نوی که له‌ ناوچه‌که‌ی خوی‌دا به‌دی
نه‌ده‌کرا، ئه‌مانه‌ کاتی ئه‌و جوهره‌ زانیاریه‌ تازه‌ بابه‌تانه‌یان له‌ فلسفه‌فهی
سوفی‌گه‌ری‌یه‌ پشانی خه‌لکه‌که‌دا، هه‌ندێ بابته‌ی ناو هه‌گه‌کانیان لای
ئه‌و خه‌لکه‌ په‌سه‌ند کراو له‌وانه‌شه‌ بریک په‌سه‌ند نه‌کرای. جا کاتی
هه‌ندێ له‌و جوهره‌ بیروکانه‌ی که په‌ریه‌وته‌ ناو فلسفه‌فهی سوفی
گه‌ری‌یه‌وه، کاری له‌ هه‌ندێ که‌سانی سوفی‌ کردبوو له‌ ناو کۆمه‌لگای
کورده‌واری و سه‌ر گه‌رمی لیکدانه‌وه‌ی ئه‌و چه‌شنه‌ بیر کردنه‌وانه‌یه

بوون...^(۸۶) که سه‌رنجی ئه‌م چه‌ند دیره‌ هۆنراوه‌یه‌ی شاعیری
کوردستان (خانای قوبادی) بده‌ین، له‌ داستانی (شیرین و
خوسره‌وه‌) دا، ئه‌م دیاره‌یه‌ی فلسفه‌فهی (دۆنای دۆن) ی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی
کوردستان پیشان ده‌دات، که له‌وانه‌یه‌ (خانای) هه‌لگری بیروباوه‌ری
کۆمه‌لایه‌تی‌یه‌که‌ی بیت، ئه‌وه‌تا به‌ ده‌می شیرینی خوشه‌ویستی
خوسره‌وه‌وه، بومانی ده‌گێزیه‌وه‌ کاتی (خوسره‌وه‌) به‌ ده‌ستی (شیرینی)
کۆری ده‌کسۆزی، (شیرین)یش، ده‌ست ده‌کاته‌ شین کردن بو

خوسره‌وو، (خانای) مه‌زنیش به‌ ده‌می شیرینه‌وه‌ ده‌لی:

«چه‌ند که‌ردش فه‌ریاد فوغان و بی‌داد

ئه‌وه‌ول په‌ی خوسره‌وه، ئاخ‌ر په‌ی فه‌ره‌اد.

بی‌دادم چه‌ ده‌س چه‌رخ (دوونا دوون)

زه‌مانه‌ی سقله‌ی بی‌شه‌رط و بی‌شون»^(۸۷)

«وشه‌ی (دوونا دوون) له‌م شیعره‌دا، ده‌بی به‌م جوهره‌ گۆبکری (دوونا
دۆن)، له‌سه‌ره‌وه‌ی له‌سه‌ر کیشی وشه‌ی (شون) هاتووه. (دۆن =
شیره، به‌رگه، جامه، قالب) و زاراوه‌یه‌کی کوردی گۆرانی په‌سه‌نه.
خانای قوبادی درێزه‌ ده‌دات به‌ هۆنراوه‌که‌ی و ده‌لی:

کەس تا سه‌ر نه‌ سای چه‌رخ چه‌پی‌واز

چه‌ دام ده‌وران نه‌بی سه‌ر فواز

ده‌ور (دوونا دوون) مایه‌ی مه‌کرو فه‌ند

چه‌رخت چه‌ره‌ر بو‌تا (هه‌زارو ئه‌ند»^(۸۸)

واته‌ که‌س تا کۆتایی ژبانی له‌ ژیر سینه‌ری چه‌رخه‌ی چه‌په‌گه‌رددا،
له‌ داوی (ده‌وران - سوران) سه‌ر خراز نه‌بوو، به‌ شادی نه‌سه‌روت.
(ده‌ور - مرحله، سوپی) (دۆنای دۆن)، که‌ مایه‌ت مه‌کرو فیله،
چه‌رخت هه‌ر شین و زاری و اووه‌یلا بی... تا ئه‌و رۆزه‌ی که‌ (رۆژی
دواپی دیت و تویش له‌ ده‌وران و سووری خوت ده‌که‌ویت.

★ ★ ★

ج - (شاره‌زوور) و ئه‌رده‌لانی‌یه‌کان:

دینه‌ سه‌ر په‌یوه‌ندی شاره‌زوورو بنه‌ماله‌ی ئه‌رده‌لانی‌یه‌کان، به
هۆزی (کاکه‌می) په‌وه‌ له‌ ژیر تیشکی بوجوونه‌کانی نوسه‌ران دا.
بابا ئه‌رده‌لان به‌ بناغه‌ دانه‌ری ده‌وله‌تی ئه‌رده‌لان ده‌ژمێردیت، که
یه‌کیک بووه‌ له‌وانه‌ی توانیوه‌تی هۆزه‌کانی (گۆرانی) ی ناوچه‌ی
شاره‌زوور په‌ک بخت له‌ کوردستان دا. بابا توانیوه‌ به‌ هۆی که‌س و
کارو هۆزه‌که‌یه‌وه‌ سوود له‌ هه‌له‌وشاندنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌کانی
عه‌باسی و هرگری، واته‌ له‌ کۆتایی عه‌باسی‌یه‌کان دا ده‌وله‌تی ئه‌رده‌لانی
کوردی دامه‌زراوه‌و توانیوه‌تی بو‌ماوه‌یه‌ک ده‌ست به‌ سه‌ر شاره‌زووردا

بگريٽ و له سالی (۱۲۸۴ك) له نیو براوه. ماموستای میز ووزان جه میل رۆژ به یانی دهلی . . . . . ثم دهوله ته به سهر به خوئی مایه وه دریزه ی کیشا له سرده مه کانی جهنگیزی و ته تهری و تیلخانی و تهیموری و قهره قوینلوو ئاق قوینلوو، چهند سالیکیش له سرده می دهوله تی سهره وی دا، ههول و کوششی ده کرد بو مانه وهی ثم به شعی کوردستان به سهر به خوئی بو ماوه ی چوار سده، به لام (خان ئه حمده خان) ی ثم بنه ماله بهی ئه رده لان . . . . . په یوه ندی له گه ل شاه عباسی سهره وی پهیدا کردو (کلأو زهر = کلأو زیرین) ی خوشکی ماره کردو خوئی دایه پال شاه عباس له پیش داو، پاشانیش لی یان هه ل گه برابه وه، له گه لیان دا جهنگی . به مردنی خان ئه حمده خان له سالی (۱۰۴۶ك / ۱۶۳۶ز)، دهوله تی ئه رده لان بو سهره وی به کان سهری دانواندو بووه ولایه تیکی سهر به وان و به شیوه به کی نیمچه سهر به خوئی مایه وه له سرده مه کانی ئه فشاری و زهن دی دا. به لام له سهره می قاجاری به کان دا. . شاه ناصری قاجاری ثم دهوله ته ی به په کجاری له سالی (۱۲۸۴ك) له نیو برده^(۱۳)

سه بارهت به رگهزو بنه چه ی بنه ماله ی (بابا ئه رده لان) چهند بیرو راو بوچوونیک ههیه، وا لیوه دا دهیان خهینه پیش چاو:

۱ - شهرفنامه دهلی: «به ناگیان له کهونه رۆژگاری فه رمانه وایانی کوردستان و شوین هه لگه رانی شونه واری ته تاییکانی لورستان، بنچینه ی فه رمانه وایانی ئه رده لانی ده گینه وه سهر ره سنی خونکارانی دیار بکر. که ئه وایش له نه ته وهی ئه حمده دی کوری مه روان. بابا ئه رده لان ناوه بو پیاونیک که چهند سهرده م و تاونیک له ناو هۆزه کانی گۆران دا ژیا نی را بواردووه، له به ره و دوای جهنگیزی به کان دا دهستی به سهر شاهه زووردا گرتوه ئه میرایه تی لی دامه زرانندو، ئه وسا ناوی بابا ئه رده لانی گۆریوه و کردووه به قوبادی کوری فه یروزی ساسانی!!»^(۱۴)

۲ - ماموستای خوالی خوش بوو ئه مین زهکی به گه و توویه تی: «ریوایه تی (چوار عهصری دوایی عیراق)یش، له ته ساس دا وه کو ریوایه تی شهرفنامه وایه به لام دهلی: (بابا ئه رده لان) له خانه دانیکی فه دیم و نه جیبی دیار به کر بووه هه جره تی کردبووه ناو عه شیره تی گۆران، وه ئه وه نده ی پی نه چسوو نفوذی په یا کرد وه عه شائری شاهه زوورو خیلانی دولانی شرفی هه ورمانی کرد به تابعی خوئی، وه که جهنگیز خان هاته ئه ناو، حکومه تی (بابا ئه رده لان) ی ته صدیق کردووه»^(۱۵)

۳ - رۆژه لات ناس و گه ریده ی ئینگلیز (مستر ریچ) و توویه تی: «خانه دانی بنه ماله ی ئه رده لان، له ره گهزو بنه چه ک دا (گۆران) و له تیره ی (ماموئی) یین»^(۱۶)

۴ - ئیسماعیلی کوری مه لا محمدی حوسین، نوسه ری تاریخی ئه رده لان و توویه تی: «بابا ئه رده لان له جی خوئی په ریه بووه له مه لبه ندی پالنگان دابه زیوه له دوار رۆژدا له سونگی مه نمون به گی کوری موزری نه وه یوه ناوی (ماموئی) یان به سهر دا براوه»^(۱۷)

۵ - ماموستا رۆژ به یانی له م باره یوه دهلی: «. . . . له دوای وه رگه برانی شهرفنامه و ورد بوونه و قول بوونه وم له و ناوچانه ی ثم دهوله تی ئه رده لانی تیدا پهیدا بوو، گه یستمه بیرو باوه رنیک که هه چ کام له میز و نووسانی کورد بیر یان بو نه چووه، که وا (بابا ئه رده لان) په کیک بووه له بیره کانی (گۆران) ی کاکه می به کان و (بابا) و اتا وشعی (بیر - شیخ) ی ریباز ده گه نیی، وشعی (ئه رده لان) یش گۆرانکاری به سهر دا هاتووه (هه رده لان - شاخه کان، ته پوئکای به کان) دیت و ئه و ناوچانه ی (هاوار، داودان، نه وسود، شیخان، زه لیم) له کاتی خوئی دا دانیشوانی کاکه می بوون، شهرف خانیش ئاماژه ییکی که می بو ثم باسه کردووه به وهی و توویه تی: وا دیاره ده سله تی ثم دهوله ته کوتایی پی هات بو فه رمانه و (بیر بوذاق به بهی - بابایی) که واتای ناز ناوه که ی گۆ کردنی (بابان) ده گه نییت. ئه مانه ی ناویان ده به ین وه کو (باوه محمه د، باوه پلاوی، باوه شاسوار، باوه یادگار. . . .) پیره مه گرون و پیر مه سویر و پیر شالیار، ئه مانه هه مو له سهر وکه پیروزه ئاییی به کانی کورد بوون»^(۱۸)

ماموستا ئه مین زهکی، به رامه بر به بوچوونه که ی (مستر ریچ) که و توویه تی خانه واده ی بنه ماله ی ئه رده لان له ره گهزو بنه چه دا گۆران و له تیره ی ماموین، و توویه تی: «ته دقیقاتی ثم موئه رخه له عه قل زور نریکه و ده یی به قوه تی عه شیره ته که یه وه به سه ر عه شائری ئه و ناوه دا زال بووی و حکومه تی دامه زراندی. . .»^(۱۹)

منیش له م باره یوه زانیاریک ده حمه سه ر ئه و بوچوونانی ریچ و ئه مین زهکی به گه و ده لیم له ناو کوردا له هۆزه کانی گۆران تیره ییک هه یه که به (مام - ماموئی) ناسراون و له ره چه له ک دا کاکه مین و خو یان به گۆرانی شاهه زوور ده زانن، ئه مانه له کۆن دا هۆزیکه گه وره بوونه، به تایهت له و کات و ده مه ی پیشه وای کاکه می به کان سولتان ئیسه قی به رزنجه ی که خوئی خه لکی (به رزنجه) ی ناوچه ی کرمانجی شارباز یو بوو، پرووی کرده ناویان و ریبازه سو فیزمی به که ی له ناویان دا بریار داو، زمانه که ی ئه وان که (ماچو ماچوی گۆران بوو، وه ک زمانیکی ره سمی و پیروز بو ریبازه که ی هه لبژارد. جا ئه و تیرانه ی به (تفه نگچی) به ناویانگن سه ر به م تیره ی و گۆران یان پی ده لین. ده شی بابا ئه رده لان هه ر وه کو (ریچ) و توویه تی له بنه چه ک دا (گۆران) پی و سه ر به تیره ی (ماموئی) پی، که ئه مین زهکی به گه پالیشتی بوچوونه که ی ده کت.

ئەگەر سەرنج لە نووسینەکانی (مەئمون بەگی بیگە بەگ) ی ئەرەلانی بدەین، کە بریتیە لە نووسینی بیرە وەری یەکانی خۆی بۆ (سولتان مورادی سەیم) ی عوسمانلی بە ھۆی دانیشتیەو لە سەر تەختی پادشایی، دەبینین باسی بەسەرھات و فەرمان پەوایی ئەمەلانی خۆی و باوکی و بارو دۆخی ناوچەیی شارەزور دەکات، ھەریەھا لە پێشەکی نوسراوەکەیدا باس و پێناسەیی رشتەیی سەھالەکیەیان بۆ سولتان موراد ھەردەخات و خۆی دەباتەو سەر سەھالەیی (عادلانی)، رای کردوو لەو راستیەیی کە بزاندنیت ئەم ھەمەنەوایە ئەرەلانی، یەکیکە لە بنەمالەیی بابا ئەرەلانی. لێرەدا پەنا ئەمەینە کتیی (مذکرات مامون بک بن بیگە بک)، کە وەرگیرانی کتییە کە لە پەراوێزدا لەم بارەییەو بەم جۆرە دەدوین: «لە پەندو قسە مستەقەکانەو ھاتوو کە خەلکی برۆیان بە رەچەلەکی خۆیان ھەب... لەگەڵ ئەمەش دا ئیمە لەو برۆیە داين کە (مەئمون بەگ) خۆی (عادلانی) بۆ خۆی ھەلبژاردوو کە دەگەریتەو بۆ ناوی خروست کرۆی باپەرە گەورە! رای کردوو لەووە کە بزاندنیت لە سەھالەیی بابا ئەرەلانی و لە سەرۆکەکانی (گۆران) و لە پیاو پیرۆزەکانی (کاکەیی) یە، کە بە نازناوی (باو = بابا) وە ناسراون. لەبەر ئەوەی سولتانی عوسمانلی دەزانن ئەم خیزانە کاکەیی یانە دەگەریتەو بۆ سەر شییکی... ھەر لەو برۆیەو (بابا ئەرەلانی) ی، رەچەلەکی بۆ خۆی دۆزیوئەو، خۆی بردووئەو سەر بنەمالەیی (مەروان) ی یەکان و... ئەمیشیان ھەر لەبەر ھەمان بوختان لە راستی رای کردوو. ماموستا جەمیل رۆژبەیاننیش لە پاش وەرگیرانی (شەرەفنامە)، کۆبونوئەو یەکی لەگەڵ ماموستا (توفیق وەھبی) دا بەستوو دەربارەیی چاوگی وشەیی (بەبە)، کە گۆرانکاری بە سەرداھاتوو و بووئە (بابان) و پارزیشی کردوو بەووەی وشەیی (بەبە) لە (باو) ی کاکەیی یەو پەیدا بوو و ھاتووئە ئاراو. جا ماموستا توفیق وەھبی و تارێکی نووسوو ئیادی داری کردوو کە وشەیی (بەبە) دەگەریتەو بۆ وشەیی (باو)، کە فەرمان رەوایی بنەمالەیی (بابان) لە رەچەلەک دا، لە پیاو پیرۆزەکانی کاکەیی یەکان بوونە»^(۱۳)

ئەگەر بێت و ئەم بۆچوونانە مەبەست بێکن کەوا بابا ئەرەلانی و مەئمون بەگی نەوی... لە رەچەلەک دا لە (کاکەیی) یەکانی (گۆران) بن، ئەوا ئیمەش دەلێن: دیارە ھۆی راکردنن باو ئەرەلانی و مەئمون بەگی نەوی لە ناو نازناوی راستەقینەیی بنەمالەکیان ر پەنا بردنن بۆ چەند ناو نازناویکی بێگانەو خۆجەشاردانیان لە پەنای ئەو ناوانەدا، ئەو دەگەینن ھەر کۆنەکان دا زۆر جار ھیرش براوئە سەر ھۆزۆ تیرەکانی کاکەیی یەکان و شارو دێھاتیان تیک دراو لە لایەن کۆنەپەرستانی ھەردوو دەولەتی عوسمانلی و ئێرانی یەو، بەووەی ھەر

جارەیی ھانی لایەک لە دانیشتوانی کوردستانی سەر بەم دوو دەولەتە داگیرکەر و تالان کەرانە دراو بۆ دەر پەراندنن ھۆزی کوردی کاکەیی لە ناوچەو شارو دێھاتەکانی (ھاوار، نەوسود، شیخان، داودان، زەلم، سەرگەت، گۆلپەت، سازان، مۆردین، پردیوەر، سەراو، عەرپەت... ھتد) بە ناوی ئەوەی ئەمانە بیرو باویری ئاینی یان جیاواز بوو لەگەڵ خەلکی ناوچەکانی دەورو بیریان! ھەر لەبەر ئەم جۆرە کێشانە، گەلی تیرەو ھۆزی کاکەیی یەکان لەو ناوچەو شوێنانەدا بلایەکیان لێ کردوو و خۆیان لە دەشتی پان و بەری شارەزور بێ بەری کردوو. شاعیری کورد (مەحوی) لە کاتی خۆی دا ئەو جۆرە ھیرشانەیی براوئە سەر ھۆزی کاکەیی لە شارەزوردا بیستوو و تیکەلای شیعەرەکانی کردوو، بەلام رداوەکەیی بە شێوہەکی نەبوو نەکراو وەرگرتوو وەک دەلی:

«دنيا به حيله مەیلی بە ئەبنای ئەگەر بێی
 ئەم (دایە ریزبارە)، بە فرزندنێ شو دەکا»^(۱۴)

لێ کۆلەرانن (دیوانی مەحوی) دەلێن: «... لەناو موسلمانانی ئەو ناوچانەدا کە کاکەیی یەکانیان تی دا دەژین و مەشھورە وەختی خۆی خێلی کاکەیی تەفرو تونا کرۆن و کەسیان لێ دەر نەچوو ئافرەتیکی دووگیان نەبی...»^(۱۵)

سەرەنجام:

ئەم نووسینەیی ئیمە کە بە ناو جەرگەیی دەشتیکی پان و بەرینی (شارەزور) دا خولایەو... دوا وشەمان ئەمە دەلێن: شارەزور جیگا و شوین و زەوی و شاخ و تەپۆلکەو دۆلی، کانیاوو چەمی پاک و پیرۆزە لە لای ھەموو (کاکە) یلک و لای (کاکەیی) یەکان بە شێوہەکی تاییەتی. ھۆی پیرۆزی ناوچەکە لای کاکەیی، دەگەریتەو بۆ ئەو ماو دەورو درێژەیی کە باپەرە گەورەکانیان تێیدا ژباون و فەرمان رەواو خواون دەسەلات بوون، بە سەدان گوندیان تی دا ئاوەدان کردوو... بە ھزاران دارە گۆزیزیان تی دا ناست، لێرەو لەسەر ئەم خاکە پاکە بریاری ریزبازە سوڤی گەری یەکەیی سولتان ئیسحاقی بەرزنجی درا، بە چەندان شوین و جیگا و نەزرگەیی پیرۆزیان لە باوہشی ناوچەکەدا، لانک و بێشکەیی ھەمیشەیی پیرو شیخەکانیانە... لەبەر ئەمەیی وشەیی (شارەزویل - شارەزور) وشەییکی پیرۆزی تیکەلای بە وێردو ھۆزراو و سرودی سوڤی و دەروێشانن کاکەیی یانە، بەتاییەتی پیرانی ریزاو زانیانی زانیاری ناوکی و زایەری بە ھۆزراوی سوڤیمی و بە زمانی زگماکی (ماجو ماجنی) گۆران کوردی یەو... لە کیو دەشت و شارو دیی ناوچەکەو کەوتنەتە خوش خوانی و ناوخوانی...»

- ۱۳۵۶هـ، ص ۱۹ ههروه‌ها ابن خلدون، الجزء الثاني، مكتبة النهضة، ص ۳۵۴ - ۳۵۵ ههروه‌ها خلاصة تاريخ الكرد وكرديستان، الطبعة الثانية ۱۹۶۱م، ص ۱۲۵.
- ۱۵ - بروانه ابن الاثير، الكامل في التاريخ، ادارة المنيرة للطباعة، ۱۳۵۶هـ، ج ۳/ ۱۸۸
- ۱۶ - ابن الاثير، سرچاوه‌ی دياريكراو، ل ۲۰۵
- ۱۷ - هه‌مان سرچاوه‌ی پيشوو ج ۳/ ۲۰۶
- ۱۸ - بروانه الكامل في التاريخ، طبعة ادارة المنيرة، ص ۱۳۵۷هـ، ج ۴/ ۵۱ - ۵۲
- ۱۹ - سرچاوه‌ی پيشوو، ج ۴/ ۲۸۹
- ۲۰ - بروانه الطبري، تاريخ الأمم والملوك، الجزء السادس، مطبعة الاستقامة، القاهرة، ۱۳۵۸هـ / ۱۹۳۱، ص ۲۰ - ۲۲
- ۲۱ - سرچاوه‌ی پيشوو، ج ۶/ ۶۸ - ۶۹ ههروه‌ها الكامل في التاريخ، طبعة ادارة الطباعة المنيرة، ص ۱۳۵۷هـ، مصر، ج ۴/ ۳۱۹ - ۳۲۰
- ۲۲ - الكامل في التاريخ، ج ۴/ ۳۵۵
- ۲۳ - الطبري، تاريخ الأمم والملوك ج ۶/ ۴۷۲
- ۲۴ - الكامل في التاريخ، طبعة ادارة الطباعة المنيرة ۱۳۵۳، ج ۶/ ۳۵ - ۳۶
- ۲۵ - سرچاوه‌ی پيشوو، ج ۶/ ۱۰۷
- ۲۶ - هه‌مان سرچاوه، ج ۶/ ۱۶۵
- ۲۷ - هه‌مان سرچاوه، ج ۶/ ۱۸۳
- ۲۸ - هه‌مان سرچاوه، ج ۶/ ۳۴۷
- ۲۹ - بروانه د. جليله ناجي الهاشمي، الامارة الحسنية في الدينور والشهرزور، مجلة المجمع العلمي الكردي، العدد الاول من المجلد الثالث ص ۱۹۷۵، ص ۷۳۰ ههروه‌ها بروانه محمد جميل الروزياني، دينور و مشاهيرها، مجلة المجمع العلمي الكردي، المجلد السادس، ص ۱۹۷۸، ص ۵۶۵
- ۳۰ - بروانه الامارة الحسنية في الدينور والشهرزور، ص ۷۳۴، ومحمد جميل الروزياني، دينور و مشاهيرها، ص ۵۶۵
- ۳۱ - بروانه الكامل في التاريخ، ادارة الطباعة المنيرة، ص ۱۳۵۳هـ، ج ۷/ ۲۳۴
- ۳۲ - هه‌مان سرچاوه، ج ۶/ ۲۴۷ - ۲۴۸ ههروه‌ها الامارة الحسنية في الدينور والشهرزور، ص ۷۴۵
- ۳۳ - بروانه الامارة الحسنية في الدينور والشهرزور، ص ۷۴۶
- ۳۴ - الكامل في التاريخ، ادارة الطباعة المنيرة، ص ۱۳۵۳هـ، ج ۶/ ۲۷۱ ههروه‌ها بروانه الامارة الحسنية في الدينور والشهرزور،

- ۱ - بروانه جمال بابان، السليمانية من نواحيها المختلفة، مجلة المجمع العلمي الكردي، العدد الثامن، ص ۱۹۸۱، ص ۳۲۹ ههروه‌ها سوووم له ده‌س نووسيكى ماموستا (توفيق وهبي) خوالى خوش بوو، بينوه به ناو نيشانى «شهرزور» سفرة من (در بند بازيان) الى (در بند تاسلوجه)، له لايه‌ن ماموستاي به‌ريز (مصطفى نعيمان) وه پيم گه‌يشت زوري سوياس ده‌كم.
- ۲ - توفيق وهبي، «شهرزور» سفرة من در بند بازيان الى در بند تاسلوجه، ده‌سنوس،
- ۳ - بروانه نعيمان نيشه‌ندى، شاره‌زووروو شاره‌زوورى به‌كان، گوڤارى كۆرى زانىارى عىراق ده‌سته‌ى كورد، ژماره (۱۰) ص ۱۹۸۳، ل ۴۵ كه نه‌ويش له (دائرة المعارف الاسلامية) وه‌رى گرتوه.
- ۴ - له وتاره ده‌سنووسه‌كه‌ى (توفيق وهبي)، (شهرزور) سفرة من در بند بازيان الى در بند تاسلوجه) وه‌گيراه.
- ۵ - بروانه (تنقيات مديرية الآثار العامة في سهل شهرزور)، مجلة سومر، العدد ۱۶، ص ۱۹۶۰، ص ۱۳۶. بروانه جمال بابان، السليمانية من نواحيها المختلفة، مجلة المجمع العلمي الكردي، العدد (۸)، ص ۱۹۸۱، ص ۲۲۹.
- (۸، ۷، ۶) بروانه د. جمال رشيد، دراسات كردية في بلاد سوبارتو، مطبعة دار آفاق عربية، بغداد، ص ۱۹۸۴، ص ۶۱
- ۹ - هه‌مان سرچاوه‌ی پيشوو، ل ۶۱
- ۱۰ - بروانه توفيق وهبي (أصل تسمية شهرزور)، مجلة سومر، العدد السابع عشر، ص ۱۹۶۱، ص ۱۳۶
- ۱۱ - بروانه جمال بابان، مجلة المجمع العلمي الكردي، العدد (۸)، ص ۳۳۱ - ۳۳۲
- ۱۲ - محمد امين زكي، خلاصة تاريخ الكرد وكرديستان من أقدم العصور، الطبعة الثانية، ترجمة محمد علي عوني، مطبعة صلاح الدين، بغداد، ص ۱۹۶۱، ص ۱۲۰
- ۱۳ - بروانه ابن خلدون، كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر، الجزء الثاني، مكتبة النهضة، مصر، ۱۳۵۵هـ / ۱۹۳۶م، ص ۳۵۴ - ۳۵۵
- ۱۴ - بروانه البلاغري، فتوح البلدان، الطبعة الاولى، مطبعة الموسوعات، مصر، ۱۳۱۹هـ / ۱۹۰۱م، ص ۳۴۱ - ۳۴۲ ههروه‌ها ابن الاثير، الكامل في التاريخ ج ۳، ادارة المطبعة المنيرة، مصر،

- ص ٧٤٦ - ٧٤٧
- ٣٥ - الكامل في التاريخ، ادارة الطباعة المنيرية، س ١٣٥٣هـ، ج٩٩/٧
- ٣٦ - الكامل في التاريخ، مطبعة (الاستقامة)، القاهرة، راجعه نجبة من العلماء، ج٣٦/٨ [سهرنج، لهبزه ناتهواي جوزي چابه كان، ناچار بوم هم دوو به شهي] (الكامل في التاريخ) ي چاپي (الاستقامة) نعت نشان بكم كه سالي چاپي له سر نه بوو]
- ٣٧ - الكامل في التاريخ، مطبعة الاستقامة، القاهرة، ج٣٦/٨
- ٣٨ - سهرچاوهي پيشوو، ج٥٧/٨
- ٣٩ - سهرچاوهي پيشوو، ج٣٦٨/٨
- ٤٠ - سهرچاوهي پيشوو، ج٩٧/٩
- ٤١ - سهرچاوهي پيشوو، ج١٤٠/٩
- ٤٢ - سهرچاوهي پيشوو، ج١٦٣/٩
- ٤٣ - سهرچاوهي پيشوو، ج١٧٠/٩
- ٤٤ - سهرچاوهي پيشوو، ج٣٧٣/٩
- ٤٥ - بروانه خلاصة تاريخ الكرد وكرديستان، الطبعة الثانية، مطبعة صلاح الدين بغداد، س ١٩٦١، ص ١٥٣ - ١٥٥
- ٤٦ - بروانه مذكرات مامون بك بن بيگه بك، ترجمة محمد جميل الروزياني وشكور مضطفي، مطبعة المجمع العلمي العراقي، بغداد، س ١٩٨٠، ص ١٨ - ١٩
- ٤٧ - سهرچاوهي پيشوو، ل ١٩ - ٢٠
- ٤٨ - بروانه محمد جميل الروزياني، داقوق (دقواق) في التاريخ، مطبعة المجمع العلمي العراقي، بغداد، س ١٩٨٣، ل ٤٢٥، پوراوي زي ژماره (٢٦٥).
- ٤٩ - بروانه همين نه قشبه نندي، شاره زوررو شاره زوروي به كان، گوڤاري كوري زانباري عيراق ژماره (١٠)، س ١٩٨٣، ل ٥٢
- ٥٠ - بروانه الاصطخري، المسالك والممالك، تحقيق الدكتور محمد جابر عبدالعال، مطبعة دار القلم، القاهرة، س ١٣٨١هـ / ١٩٦١م، ل ١٨
- ٥١ - سهرچاوهي پيشوو، ل ١٦
- ٥٢ - بروانه ابن حوقل، صورة الارض، طبعة بيروت، س ١٩٧٩، ل ٣١٤
- ٥٣ - سهرچاوهي پيشوو، ل ١٦
- ٥٤ - ههمان سهرچاوهي، ل ٣١٥
- ٥٥ - بروانه الرسالة الثانية، ابي دلف مسعر بن المهلهل، نشرها مينورسكي، مطبعة جامعة القاهرة، س ١٩٥٥م، ل ١٤٠ وكتوله گه شته كه دا دياره له سالي (٣٤٠) له شباري (فرميسين - كرماشان) دا
- ٥٦ - بروانه معجم البلدان، ياقوت الحموي، الطبعة الاولى، المجلد الخامس، مطبعة السعادة، مصر، س ١٣٢٤هـ / ١٩٠٦م، ص ٣١٢
- ٥٧ - بروانه الرسالة الثانية، مسعر بن المهلهل، ل ١٠ - ١٢
- ٥٨ - هم هوزي به (كيكان) ناو براون، ماموستا همين زهكي به گه سهاره تيان وتوويه تي: همانه له نزيكي (مهرعش) دا، جيگير بوونه، بروانه خلاصة تاريخ الكرد وكرديستان، ترجمة محمد علي عوني، الطبعة الثانية، مطبعة صلاح الدين، بغداد، س ١٩٦١، ص ٣٥٦. كه چي ماموستا جه ميل روژ به ياني راي وايه مه به مست له هم هوزي (كيكان)، بريتي به له ناو هيناني هوزي (كاهي)، به لام نهوي من بيزانم هوزي كاهي له هم ميژووه دا دروست نه بووه! بروانه گوڤاري كاروان، جاوان، كتابه جميل الروزياني، ترجمة عبدالحميد عبداللطيف، العدد (٥٤) س ١٩٨٧، ص ١٣٥.
- ٥٩ - بروانه المسعودي، التبيين والاشراف، الطبعة الاولى، دار الصاوي للطبع، القاهرة، سنة ١٣٥٧هـ / ١٩٣٨م، ص ٧٨
- ٦٠ - بروانه معجم البلدان، ياقوت الحموي، ج ٥ / ٣١٢
- ٦١ - بروانه شهرهف خاني بعدليسي، شهره فنامه، وموگيراني به كوردي...، چاپخانهي كوري زانباري كورد، به غدا، س ١٩٧٣، ل ١٩٤
- ٦٢ - بروانه توفيق وهبي، اصل تسمية شهرزور، مجلة سومر، العدد ١٧، س ١٩٦١، ل ١٢٩
- ٦٣ - بروانه رحلة ريج الى العراق، ترجمة بهاء الدين نوري، الجزء الاول، مطبعة السكك الحديدية، بغداد، س ١٩٥١، ل ١٩١
- ٦٤ - امين زهكي به گه، تاريخ سليمان وولاتي، چاپخانهي النجاح، به غدا، س ١٩٣٩، ل ١٩.
- ٦٥ - بروانه د. حسام الدين النقشبندي، المدن المندرسة في محافظة السلمانية، گوڤاري كاروان، ژ (٣٤)، س ١٩٨٥، ل ١٥٢
- ٦٦ - همين نه قشبه نندي، شاره زوررو شاره زوروي به كان، گوڤاري كوري زانباري ژماره (١٠) ي، س ١٩٨٣، ل ٦٠
- ٦٧ - بروانه كمال نوري معروف، گوڤاري كاروان، ژماره (٣٩)، س ١٩٨٥، ل ٢٤
- ٦٨ - گوڤاري كاروان، ژماره (٣٦)، س ١٩٨٥، ل ١٣٦ (حلقة مفقودة من تاريخ شهرزور) نوسر محمود احمد محمد.
- ٦٩ - سهرچاوهي پيشوو، ل ١٤٠
- ٧٠ - ههمان سهرچاوهي پيشوو، ل ١٤٢
- ٧١ - بروانه (تقنيات مديرية الآثار العامة في سهل شهرزور) مجلة

۸۳ - بنه‌ماله‌ی زانیاران، عبدالکریمی مدرس، چاپی به‌کهم، چاپخانه‌ی شفیق به‌غدا، س ۱۹۸۴، ل ۳۸۸

۸۴ - قازی به‌نی: ئەمیش یه‌کیک بووه له یارانسی بابا ناوژی شاره‌زووری و له (سه‌رگه‌ت) له دایک بووه له ناوچه‌کانی شاره‌زوور کوچی دوابی کردووه. قازی به‌نی ماوه‌یک له دینی شیوی قازی له ناحیه‌ی قهره‌داغ دا نیشته‌جی بووه. ئەم پایه به‌رز به‌هولی داوه بیرو باوه‌ره‌کانی رینازی سۆفیگه‌ری بابانناوژ به‌خه‌لکی شاره‌زوور تی‌بگه‌نی و بلاوی‌کاتهوه، کاتی که خه‌لکی له بابانناوژ نه‌ده‌گه‌یشتن و نه‌یان ده‌زانی له چ ده‌وی. ئەمیش هاتوووه دو‌عاو سه‌رزه‌نشتی ئەو جوژه که‌سانه‌ی کردووه که نه‌چوونه‌ته ریزی رینازی باباوه.

۸۵ - بروانه بنه‌ماله‌ی زانیاران، ل ۳۸۸

۸۶ - گوڤاری کاروان، ژ (۳۶)، س ۱۹۸۵، حلقة مفقودة من تاریخ شهرزور... محمود أحمد محمد، ل ۱۳۶

۸۷ - سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۴۰ - ۱۴۱

۸۸ - بنه‌ماله‌ی زانیاران، ل ۶۰۶ - ۶۰۷

۸۹ - گوڤاری رۆشنییری نوی ژ (۱۰۲) ته‌مووزی سالی ۱۹۸۴، شاری به‌رزنجه‌ی پیروژو بنه‌ماله‌ی ناوداران له نیژوودا، ل ۹۹

هه‌روهه‌ها بروانه کتیی کاکه‌یی، محمد امین هورامانی، سروودی ژماره (۳)، گفت و گۆی سولتان و پیره میکائیل، ل ۲۰۶ - ۲۰۷

۹۰ - بروانه علاءالدین سجادی، سۆفیه‌تی له هه‌نراوه‌ی کوردی‌دا، گوڤاری کۆری زانیاری کورد، به‌رگی شه‌شم، س ۱۹۷۸، ل ۳۸

۹۱ - ئەمین شیخ علاءالدین نه‌قشبه‌ندی، زنجیره‌ی (۲۰) ی بابه‌تی ته‌سوف، رۆژنامه‌ی (العراق)، ژماره (۲۶۶۴) ی، س ۱۹۸۵.

۹۲ - بروانه خورشید رشید، سۆفیه‌تی له شیعی کوردی‌دا، گوڤاری به‌یان، ژ (۶۵)، س ۱۹۸۵. ل ۵

۹۳ - بروانه نازاد ره‌سووف، زنجیره‌ی ناوداران نیسلام (مه‌ولانای رۆمی)، چاپخانه‌ی الحوادث، به‌غدا، س ۱۹۸۵، ل ۴۹

۹۴ - گوڤاری کاروان، حلقة مفقودة من تاریخ شهرزور... ژماره (۳۶)، ۱۹۸۵، ل ۱۴۱.

۹۵ - بروانه محمد بهاء‌الدین ملا صاحب، پیر شالیاری زه‌رده‌شتی و هه‌ندی له بوژو و پیاوه به‌ناوبانگه‌کانی هه‌ورامان، چاپخانه‌ی شفیق، به‌غدا، س ۱۹۶۸، ل ۹ - ۱۰

۹۶ - بو نمونه هه‌روه‌کو ئەو جوژه بیر کردنه‌وهو لیکدانه‌وهو ئایینی‌بانه‌ی که (حه‌قه‌کان) سه‌رگه‌رمی بیوون. ده‌توانی ته‌ماشای نوسراویکی د. عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سول، له پاشه‌بندی دووه‌می کتیی ناوردانه‌وه‌به‌ک له بزوتنه‌وه‌ی هه‌قه‌بکه‌ی که له باره‌ی کورده حه‌قه‌کانی سه‌رگه‌لووه‌وه گپراوه‌تی‌یهوه، ل ۶۷.

سومر، العدد (۱۶)، س ۱۹۶۰، ص ۱۳۷

۷۲ - (شاره‌زوویل - شاره‌زول): جاران کورده‌واری به‌م جوژه‌یان گو کردووه، به‌تایه‌تی کورده کاکه‌یی‌یه‌کانی ناوچه‌ی (شاره‌زوور). ده‌توانی ته‌ماشای (مذکرات مأمون بک بن بیگه‌بک)، وه‌گیڕانی ماموستایان جه‌میل رۆژبه‌یانی و شکور مصطفی، ل ۱۹ بکه، هه‌روه‌ها بروانه شه‌ره‌فنامه‌ی شه‌ره‌ف خانی به‌دلیسی، که ئەویش به‌شیوه‌ی (شاره‌زول) ی ده‌ربریهوه.

۷۳ - بروانه دیوانی مه‌حوی، چاپی دووه‌م، عبدالکریم مدرس و محمدی مه‌لا که‌ریم، چاپخانه‌ی ئۆفیسیتی حسام، به‌غدا س ۱۹۸۴، پیشه‌کی دیوانه‌که، ل ۱۱

۷۴ - گوڤاری به‌یان، سۆفیه‌تی له شیعی کوردی‌دا، خورشید رشید، ژماره (۶۵)، س ۱۹۸۰، ل ۶

۷۵ - سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶

۷۶ - سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶. هه‌روه‌ها چمکیکی مینژووی هه‌ورامان و مه‌ریوان، محمدی مه‌لا که‌ریم، چاپخانه‌ی سلمان الاعظمی، به‌غدا، س ۱۹۷۰، ل ۲۶، ۶

۷۷ - بروانه جه‌لاله‌دینی رۆمی و سروودی نه‌ی، أحمد تاقانه، چاپخانه‌ی علاء، بغداد، س ۱۹۷۹، ل ۱۱ - ۱۲

۷۸ - نو‌سه‌د: به‌واتا (۹۰۰) که‌س و ئەمانه ده‌سته‌وه‌دایه‌ره‌ی بابا خو‌شین بووه‌وه هه‌مووشیان له ئاهه‌نگی زیکرو کۆر به‌ستن دا سازلیده‌ر بوونه.

۷۹ - بروانه حمید عزیز، سه‌ره‌تایه‌ک له فه‌لسه‌فه‌ی کلاسیکی یونان، چاپخانه‌ی زانکۆی سلیمانی، س ۱۹۷۹، ل ۱۴۲

۸۰ - سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۴۲

۸۱ - بروانه د. مارف خه‌زنه‌دار، له‌بابه‌ت مینژووی ئەده‌بی کوردی‌یه‌وه، چاپخانه‌ی المؤسسة العراقية للدعاية والطباعة، به‌غدا، س ۱۹۸۴، ل ۹۰

۸۲ - بابانناوژ؛ یه‌کیکه له خواناسه مه‌زنه‌کانی شاره‌زوورو، سولتان نیسحاقی به‌رزنجی له ناو که‌شکۆله پیروژه‌کانی رینازه‌که‌ی‌دا ناوی بردووه، به‌مروڤیکی فه‌یله‌سوفی سۆفی‌یانی له قه‌لم داوه‌و بری له که‌شف و که‌راماتی بو درکاندووین و زۆربه‌ی بیرو باوه‌ره‌کانی بو ده‌ر بریوین، قسه‌کانی بابا ناوژیش ئەمرو نرخیکی پیروژو به‌چاویکی ریزه‌وه ته‌ماشای ده‌کرتی. ماموستا عبدالکریمی مدرس ده‌لی: یه‌کی له براده‌رانی ولاتی خو‌مان له (ئه‌لمانیسا) بو، چه‌ند نامه‌و چه‌ند غه‌زه‌لیکی نیوان بابا ناوژو قازی به‌نی و شیخ علی [شیرۆ] بو ناردم که به‌شیوه‌ی هه‌ورامی نوسراون و بو مینژووی ۴۷۵ که ده‌گه‌رینه‌وه. بروانه لاپه‌ره (۳۸۹) ی بنه‌ماله‌ی زانیاران.

٢ - المؤلف نفسه: الكامل في التاريخ، طبعة (الاستقامة) القاهرة، راجعه نخبة من العلماء مصر، بدون سنة الطبع، الأجزاء (٨، ٩).

٣ - ابن حوقل، ابواقاسم محمد بن علي بن حوقل النصيبي (ت ٣٩٧٧ / هـ / ٣٩٧٧) صورة الارض، طبعة بيروت سنة ١٩٧٩ م.

٤ - ابن خلدون، لالامام عبدالرحمن ابن خلدون، (ت ٨٠٨ هـ / ١٤٠٦ م)، تاريخ ابن خلدون المسمى بكتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر، تحقيق محمد المهدي الجنابي، الجزء الثاني، مكتبة النهضة، مصر، س ١٣٥٥ هـ / ١٩٣٦ م.

٥ - ابن المهلهل، أبي دلف مسعر بن المهلهل الخزرجي، (ت بعد سنة ٣٧٧ هـ / ١٩٨٧ م) الرسالة الثانية، نشر وتحقيق ميترسكي، مطبعة جامعة القاهرة، س ١٩٥٥.

٦ - الاصطخري، ابن اسحاق ابراهيم بن محمد الفارسي الاصطخري، المتوفى في النصف الأول من القرن الرابع الهجري، المسالك والممالك، تحقيق د. محمد جابر عبدالعال الحني، مطبعة دار القلم، القاهرة، ١٩٦١ م.

٧ - البلاذري، أحمد بن يحيى بن جابر البغدادي الشهير بالبلاذري، فتح البلدان، شركة طبع الكتب العربية، الطبعة الاولى، مطبعة الموسوعات، مصر. س ١٩٠١ م.

٨ - الحموي، ابو عبدالله شهاب الدين ياقوت بن عبدالله الرومي (ت ٦٢٦ هـ / ١٢٢٨ م) معجم البلدان، ج ٥. مطبعة المعادة، الطبعة الاولى، مصر، ١٣٢٤ هـ / ١٩٠٦ م.

٩ - الطبري، أبي جعفر محمد بن جزير الطبري، تاريخ الأمم والملوك، راجعه نخبة من العلماء، مطبعة الاستقامة، القاهرة، ١٣٥٨ هـ / ١٩٣٩ م.

١٠ - المسعودي، أبي الحسن علي بن الحسين المسعودي، (ت سنة ٣٤٥ هـ)، التنبيه والأشراف، نشر عبدالله اسماعيل الساوي، دار الصاوي للطبع، القاهرة، الطبعة الاولى، ١٣٥٧ هـ / ١٩٣٨ م.

١١ - شهراف خاني بهدليسي، (كوتاي سالي (١٠٠٥ ك / ١٥٩٧ ز)، شهرافنامه، وهرگيراني به كوردي، . . . چاپخانهی كوردي زانباري كورد، س ١٩٧٣.

ب - سهراجاوهی نوینی كوردي و عهدهبی:

١ - ريج، كلوديبوس جيمس، رحلة ريج الى العراق عام ١٨٢٠، ترجمة بهاءالدين نوري، الجزء الاول، مطبعة السكك، بغداد، س ١٩٥١.

٢ - مأمون بك بن بيگه بك، مذكرات مأمون بك بن بيگه بك، نقلها الى العربية وعلق عليها محمد جميل الروژبياني وشكور مصطفى،

- سهراجاوهی پيشوو، ٧٠٨ ل

٥٥ - محمد جميل الروژبياني، داقوق (دقواق) في التاريخ، مطبعة مجمع العلمي العراقي، بغداد، س ١٩٨٣، پهراويزي ژماره ٤٢٤٣، (٢٦٣).

١٠ - شهراف خاني بهدليسي، شهرافنامه، به كوردي، چاپی كوردي - يري كورد، به غدا، ١٩٧٣، ل ١٩٤٦.

١٠ - بروانه محمد امين زكي، كوردو كوردستان، چاپخانهی دار السلام، به غدا، س ١٩٣١، چاپی نو وديو، ل ٣٢٦٦، به شی (٢ - ٣) ته كه (حكومهتی بني ارده لان).

١٠٠ - سهراجاوهی پيشوو، ٣٢٦٦ ههروهها شهرافنامه به كوردي، هريری ژماره (٢)، ل ١٩٥٦.

١٠٠ - شهرافنامه، به كوردي، پهراويزي ژماره (٢)، ل ١٩٥٦

١٠٠ - توفيق وهبي نوسيوه زور شوين و جيگساي شاره كاني كهركوك و سليمان و هولييس ههه به ناوی (بابا - باوه) كاني، هههي ههقهوه ناو نراون، جاري ئەمه ناوی چهند گوندو نوزرگه بيكي يريزي شاري سليمانيه، لهوانه گونده كاني (باوه مهرده، باوه گيسی، باوه خوشين، باوه چيچهك) و مهزاره كاني وهك (بير مهسویر، يسه مهگرون - به كيكيه له پيره كاني سهدهی دهيهی كوچي كهيهی به كان، بير ميكائيل، بير بابا. . .) ئەمانه له دهستنوو سيكي نوين وهههي وهرگيراون و ماموستا نهريمان بيی دام.

١٠٥ - بروانه داقوق (دقواق) في التاريخ، پهراويزي ژماره (٢٨٨)، ل ٤١٥.

١٠٦ - كوردو كوردستاني محمد امين زكي، به شی (٢-٣) ی، ل ٣٢٦٦

١٠٧ - بروانه مذكرات مأمون بك بن بيگه بك، ترجمة محمد جميل وشكور مصطفى پهراويزي ژماره (١٥) ی، ل ١٦٦

١٠٨ - ديواني مهحوي، عبدالكريمی مدرس و محمدی ملا كريم، چاپی دووهم، هونراوهی ژماره (٩)، ل ٢٥ - ٢٦

١٠٩ - ههمان سهراجاوه، ل ٢٦٦ - ٢٧

سهراجاوه كان

١ - سهراجاوهی كون به كوردي و عهدهبی:

١ - ابن الأثير، ابو الحسن عزالدين علي بن ابي الكرم محمد بن عبدالكريم الجزري (ت ٦٣٠ هـ / ١٢٣٣ م)، الكامل في التاريخ، الطبعة الاولى، طبعة ادارة الطباعة المنيرية سنة ١٣٥٦ هـ، مصر، الاجزاء (٣، ٤، ٥، ٦).

- مطبعة المجمع العلمي العراقي، بغداد، س ١٩٨٠.
- ٣ - محمد أمين زكي بك، خلاصة تاريخ الكرد وكرديستان من أقدم المصور الى الآن، ترجمة محمد علي عوني، الطبعة الثانية، مطبعة صلاح الدين، بغداد، ١٩٦١ م.
- ٤ - المؤلف نفسه، تاريخ سليمان وولايته، چاپخانهى النجاح، بغداد، ١٩٣٩ م.
- ٥ - المؤلف نفسه، كوردو كردستان، چاپخانهى دار السلام، به خدا، س ١٩٣١ م، چاپى كورده كانى نهو ديو.
- ٦ - محمد جميل الروزياني، دافوق (قواء) في التاريخ، مطبعة المجمع العلمي العراقي بغداد، س ١٩٨٣.
- ٧ - محمدى ملا كريم، ديوانى شيرين و خوسرو خاناي قوبادى، چاپخانهى كورى زانيارى، به خدا، س ١٩٧٥.
- ٨ - ههمان دانهر، چمكيكى ميژووى همورامان و مهرىوان، چاپى سلمان الاعظمى به خدا، س ١٩٧٠.
- ٩ - محمد بهاءالدين ملا صاحب، پير شاليارى زمردهشتى و ههندى له بويزو پياوه به ناويانگه كانى همورامان، چاپى شفيق، به خدا، س ١٩٦٨.
- ١٠ - عبدالكريم مدرس، بنه مآلهى زانياران، چاپى به كهم، چاپخانهى شفيق، به خدا، ١٩٨٤.
- ١١ - عبدالكريم مدرس و محمدى ملا كريم، ديوانى مه حوى، چاپى دووم، ئوفستى حسام، به خدا، س ١٩٨٤.
- ١٢ - دكتور مارف خه زنه دار، له بابته ميژووى نهدهى كوردى به وه، چاپى المؤسسة العراقية للدعاية والطبع، به خدا، س ١٩٨٤.
- ١٣ - حميد عزيز، سه ره تايهك له فهلسه فهى كلاسيكى يونان، چاپى زانكوى سليمانى، س ١٩٧٩.
- ١٤ - دكتور جمال رشيد، دراسات كردية في بلاد سوبارتو، چاپى دار آفاق عربية، بغداد، ١٩٨٤.
- ١٥ - ازاد رؤوف، زنجيرهى ناودارانى ئيسلام (مهولاناي رومى) چاپى الحوادث، به خدا، ١٩٨٥.
- ١٦ - أحمد تاقانه، جه لاله دينى رومى و سرودى نهى، چاپى علاء، بغداد، ١٩٧٩.
- ج - گوڤارو رۆژنامه:
-
- ١ - مجلة سومر، الجزء الاول والثاني، المجلد السابع عشر، سنة ١٩٦١ م.
- ٢ - مجلة سومر، الجزء الاول والثاني، المجلد السادس عشر، سنة ١٩٦٠ م.
- ٣ - گوڤارى رۆشنيبيري نوئى، ژ (١٠٢)، س ١٩٨٤.
- ٤ - گوڤارى به بيان، ژ (٦٥)، س ١٩٨٠.
- ٥ - گوڤارى كاروان، ژ (٣٤)، س ١٩٨٥.
- ٦ - گوڤارى كاروان، ژ (٣٦)، س ١٩٨٥.
- ٧ - گوڤارى كاروان، ژ (٣٩)، س ١٩٨٥.
- ٨ - گوڤارى كاروان، ژ (٥٤)، س ١٩٨٧.
- ٩ - گوڤارى كورى زانيارى كورد، ژ (١) بهرگى (٣)، چاپى كور، س ١٩٧٥.
- ١٠ - گوڤارى كورى زانيارى كورد، بهرگى (٦)، چاپى كور، س ١٩٧٨.
- ١١ - گوڤارى كورى زانيارى غيراق، دهستهى كورد، (٨)، س ١٩٨١.
- ١٢ - گوڤارى كورى زانيارى غيراق، دهستهى كورد، ژ (١٠)، س ١٩٨٣.
- ١٣ - رۆژنامهى (العراق)، ژ (٢٦٦٤)، س ١٩٨٥.

شهرزور من نافذة ثلاثة مواضيع تاريخية

(برديوهر) المقدسة بلدة السلطان اسحق البرزنجي؟
وقد اشتهر في شهرزور علماء وقضاة وكتبة انتشروا في بعض بلدان العالم الاسلامي كما اشتهر فيها متصوفة كبار، فكان للشيخ كاكوزكريا في القرن السابع الهجري دورا مهما في نشر الطريقة القادرية بين الكورد وقام الشيخ شهاب الدين شيخ رضي الدين الشاذلي في القرن الحادي عشر الهجري بنشر الطريقة النقشبندية في انحاء امارتي أردلان وبابان . ونجد اسماء شيوخ مزجوا التصوف بالفلسفة خدمة للدين الاسلامي الحنيف . ويرجع الكاتب نسب اكثر شيوخ المنطقة في التصوف الى الاسرة البرزنجية الكريمة . فيذكر اسماءهم ويخصص صفحات من هذا البحث للشيوخ بابا خوشين وبابا ناوز ويسر ميكائيل اندوداني ويذكر انهم مزجوا مبدأ الحلول والتناسخ بالتصوف كما كان يفعل مولانا جلال الدين الرومي وغيره من المتصوفة .

ويحاول أن يجد رابطة تاريخية بين شهرزور وجماعة الكاكائية باعتبار انهم كانوا ساكني المنطقة ، وان لهجتهم الكورانية كتب بها أدب ديني قديم .

لدى تدقيق الوثائق التاريخية القديمة يتبين لنا ان (شهرزور) سمة عاصمة لمنطقة واسعة من كردستان ورد اسمها في مختلف حقب التاريخية وان الموقع الاثري القديم (خورمال) اوغول عمهر (گلغنس) هو موقع المدينة التاريخية التي كان يطلق عليها سمة (نيم أزا) . وشهدت منطقة شهرزور أحداثا هامة في زمن نصراع بين الأباطوريات القديمة وتم فتحها سنة ٢١ هجرية الموافق ٦٤٢ ميلادية على يد عزرة بن قيس أمير حلوان في خلافة عمر بن الخطاب وسار إليها من بعده عتبة بن فرقد . وفيما بعد سنة ٢٤٨ هجرية - ٩٩٥ ميلادية تأسست فيها امارات كردية كالحنوية والعنازية والأردلانية والبابانية وقد تحدث عن شهرزور كل من الاضطخري وابن حوقل ومسر بن المهلهل والمسعودي وياقوت الحموي وشرفخان البديسي وغيرهم كثير .

ويذكر الباحث بانه ورد في الكتب الدينية لجماعة (اهل الحق) الكاكائية التي يعود تاريخ كتابتها الى السنة الثامنة الهجرية ، ورد اسم شهرزور مرارا وتكرارا ، وعلى هيئة (شاهزويل) و(شاهزول) والتي تعني مدينة المستنقعات ، ولم تعين هذه المصادر الدينية المقصود من موقع شهرزور هل انه (خورمال) و(عربت) أم بلدة